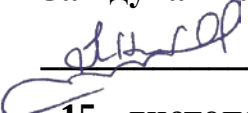

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МАРІУПОЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІСТОРИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА ПОЛІТОЛОГІЇ ТА МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

До захисту допустити:

Завідувач кафедри

 Максим БУЛИК
«15» листопада 2025 р.

**«ДІЯЛЬНІСТЬ ПРАВОРАДИКАЛЬНИХ РУХІВ В КРАЇНАХ
ЦЕНТРАЛЬНОЇ ЄВРОПИ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ»**

Кваліфікаційна робота здобувача вищої освіти
другого (магістерського) рівня вищої освіти
освітньо-професійної програми «Політологія.
Політична аналітика та експертиза»

Лаврецького Михайла Михайловича

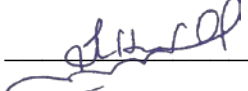
Науковий керівник:

Трофименко Микола Валерійович, д.політ.н,
професор кафедри політології та міжнародних
відносин

Рецензент:

Черкас Богдан Олександрович, к.політ.н., доцент
кафедри міжнародного регіонаознавства ННІМВ
УНУ імені Тараса Шевченка

Кваліфікаційна робота захищена з оцінкою відмінно / 92 / А

Секретар ЕК **Максим БУЛИК**

«24» грудня 2025 р.

Київ – 2025

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРАВОРАДИКАЛЬНИХ ПОЛІТИЧНИХ РУХІВ.....	7
РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ПОЛІТИЧНОГО ПРАВОВОГО РАДИКАЛІЗМУ В СУЧАСНІЙ ЄВРОПІ.....	27
РОЗДІЛ 3. ПРАВІЙ РАДИКАЛІЗМ В КРАЇНАХ ЦЕНТРАЛЬНОЇ ЄВРОПИ.....	43
ВИСНОВКИ.....	59
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	63

ВСТУП

Актуальність. Сучасний розвиток країн Центральної Європи характеризується посиленням ролі правих радикальних рухів у політичному житті. Політичні сили, які раніше вважалися маргінальними або аутсайдерами, сьогодні активно заявляють про себе на національному та регіональному рівнях, беручи участь у парламентських виборах, формуючи опозиційні платформи та входячи до правлячих коаліцій. Праві радикальні партії все частіше виступають реальними конкурентами для мейнстримних політичних сил, а їхнє представництво в Європейському парламенті постійно зростає.

Активізація правих радикальних рухів зумовлена низкою криз, що охопили Європейський Союз у останні десятиліття, зокрема фінансовою, міграційною та інституційною. Новий імпульс їхньої популярності виник у зв'язку з повномасштабним російським вторгненням в Україну у 2022 році та невдоволенням частини населення політикою урядів. Це проявилось у значних результатах правих радикальних партій на парламентських виборах 2022–2024 років у різних країнах Європи та прогнозованому подальшому зростанні їхнього впливу на виборах до Європарламенту 2024 року. Такі зміни безпосередньо впливають на реалізацію політики ЄС, зокрема на швидкість і ефективність підтримки України у війні з росією.

Актуальність даного дослідження обумовлена, по-перше, значним зростанням впливу правих радикальних політичних організацій у країнах Центральної Європи, що сприяє подальшій трансформації політичного ландшафту регіону та вимагає прогнозування можливих сценаріїв розвитку як на національному, так і на міждержавному рівні, по-друге, потребою оцінити перспективи потенційного впливу правого радикалізму на політичну стабільність, безпеку та інтеграційні процеси у ЄС в контексті можливих

наслідків для України в сфері подальшої співпраці та міжнародної підтримки в умовах війни з РФ.

Мета дослідження: проаналізувати особливості розвитку праворадикальних рухів в країнах Центральної Європи.

Досягнення мети передбачало виконання наступних дослідницьких завдань:

- вивчити наявні теоретичні підходи до розуміння феномену «правого радикалізму»
- проаналізувати теоретичну, джерельну та методологічну базу дослідження;
- дослідити основні тренди розвитку політичного правого радикалізму в сучасній Європі;
- провести порівняльний аналіз правого радикалізму в країнах Центральної Європи;
- виявити основні наслідки поширення впливу правих радикальних партій в країнах Центральної Європи для України.

Об'єктом дослідження являються сучасний політичний праворадикальний рух.

Предметом вивчення є особливості формування та розвитку правого радикального руху в країнах Центральної Європи.

В межах нашого дослідження було проаналізовано широке коло наукових робіт, серед яких ми виокремили декілька груп:

По-перше, дослідження присвячені теоретичним підходам до розуміння поняттєвих категорій «політична партія» та «права радикальна партія»: Ю.Копинець, В.Кольцов, М.Дюверже, Дж.Ла Патоломбара, М.Вейнера, Дж.Сарторі, А. Коле.

По-друге, дослідження, присвячені особливостям, причинам та передумовам поширення популярності правих радикальних партій в Центральній Європі: М.Бурдюг, Н.Пашина, Т.Іванець, А.Холявка, Р.Ітвелл, М.Феннема, Ф.Молз, Дж.Джеттен, Д.Тассі, Х.Бетц, Р.Каполь, Ч.Еверт,

Х.Крієсі, Дж.Шулте-Клус, Я.Бучек, М.Плешивчак, Д. Кевіску, Ч.Ламур, Б.Гіблін, А.Мей, С.Кзумара.

По-третє, дослідження, присвячені вивченню місця правого радикалізму в політичній системі країн Центральної Європи: Ю.Остапець, Л.Бодонне, Х.Прохубер, А.Джупскас, Б.Кландерманс, Н.Майер, К.Лігер, М.Гутхейл, М.Мінкутберг, Дж.Муїс., Т.Іммерзеел, П.Норріс, С.Мудде, Р.Балфор, Ст.Лене, М.Квент, Ч.Ріналді, М. Беккер, Дж.Вондрейс, К.Мудде, Г.Бертані, Б.Карлоттіні, Дж.Сієнські, Г.Дісен, Л.Хуге, К.Міджс, Х.Робертс, Г.Ліалі, Дж.Ридгрєн, Дж.Каптол, Ч.Міллер, Дж.Ридгрєн, М.Тирберг, А. Сендфорд, А.Заслов.

Для досягнення визначених наукових завдань було використано значну кількість різноманітних джерел, серед яких програми правих радикальних партій (на національних виборах та загальноєвропейських виборах); статистичні результати виборів; опитування громадської думки (щодо рівня популярності тієї чи іншої політичної сили), дані Євростату, виступи представників правих популістських партій (зокрема, розміщені на їх сторінках в соціальних мережах).

Методи дослідження. Досягнення поставленої мети та визначених наукових задач передбачало використання системного підходу та цілого спектру загальнонаукових та спеціальних методів дослідження, серед яких термінологічний аналіз, контент-аналіз, статистичний метод, метод порівняння, побудови моделей, прогностичний метод тощо.

Наукова новизна. Вперше було введено до наукового обігу ряд іноземних наукових джерел

Практичне значення. Отримані результати можуть бути використані при викладанні навчальних дисциплін, пов'язаних із партіями та партійними системами в країнах Європи та Центральної Європи. Зокрема, вони можуть слугувати основою для підготовки семінарських і практичних занять, курсових робіт та рефератів, подальших наукових дослідженнях, присвячених

розвитку партійних систем та вироблення рекомендацій щодо демократизації політичних інститутів у країнах Центральної Європи.

Структура та обсяг роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел. Основний зміст роботи викладений на 62 сторінках. Список використаних джерел складається з 85 найменувань на 11 аркушах.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРАВОРАДИКАЛЬНИХ ПОЛІТИЧНИХ РУХІВ

Праворадикальні політичні рухи представляють собою політичні утворення, які прагнуть до радикальної трансформації існуючого суспільного та політичного ладу на основі ідеологій, що акцентують увагу на національній, етнічній або культурній ідентичності, авторитаризмі та консерватизмі. Вони характеризуються відмовою від ліберальних демократичних цінностей, прагненням до збереження або відновлення традиційних соціальних структур і часто виступають проти інклюзивності та мультикультуралізму.

Основними ідеологічними складовими правих радикальних рухів являються наступні напрямки: нативізм (переконання, що держава повинна бути населена виключно корінними або справжніми громадянами, а небажані елементи – іммігранти, меншини – становлять загрозу для національної єдності та безпеки, подібне переконання лежить в основі політики, спрямованої на обмеження імміграції та інтеграції меншин); авторитаризм (підтримка сильної централізованої влади, обмеження індивідуальних свобод на користь порядку та стабільності, включає в себе підтримку жорстких заходів у сфері правопорядку та національної безпеки); антиглобалізм (критика глобалізації як процесу, що нівелює національні ідентичності та культурні особливості, праві радикальні рухи часто виступають проти наднаціональних організацій, таких як Європейський Союз, та підтримують національний суверенітет); консерватизм (прагнення зберегти або відновити традиційні соціальні структури, моральні цінності та культурні норми, часто з акцентом на релігійні або етнічні традиції) [28].

Праві радикальні рухи можуть мати значний вплив на політичну та соціальну ситуацію в країні. Їх діяльність часто сприяє загостренню

соціальних протиріч, посиленню конфліктів між різними етнічними, релігійними та культурними групами. Хоча праві радикальні рухи зазвичай діють в межах демократичної системи, їх риторика та дії можуть підривати основи демократичного управління, зокрема через поширення недовіри до інститутів влади та правосуддя. У деяких випадках праві радикальні рухи можуть вдаватися до насильницьких методів для досягнення своїх цілей, що включає напади на меншинні групи, політичних опонентів та активістів [28].

Наукова література з питань ультраправих рухів дедалі частіше інтегрує підходи досліджень соціальних рухів, відходячи від виключно партійно-орієнтованого аналізу. Позапарламентський низовий активізм розглядається як невід’ємна частина структури альянсів та конфліктів серед нативістських колективних акторів. Відродження ультраправої вуличної політики, яке проявляється в діяльності таких рухів, як PEGIDA, «Солдати Одіна» та ідентитарний рух, підкреслює важливість взаємозв’язків між партійними та безпартійними акторами [37].

Ультраправі не обмежуються політичними партіями, що беруть участь у виборах; вони включають соціальні рухи, мережі мереж та субкультурні групи, спрямовані на мобілізацію громадської підтримки. Вивчення ультраправих через призму соціальних рухів дозволяє аналізувати їхні дії на макро-, мезо- та мікрорівнях. На макрорівні розглядаються політичний та соціокультурний контекст, що визначає можливості мобілізації. Мезорівень передбачає аналіз внутрішньої організації та стратегічного вибору акторів, тоді як мікрорівень зосереджується на мотивації та активізмі окремих членів [37].

Низові ультраправі рухи активно діють у позапарламентській політиці, часто у відповідь на міграційну кризу та інші соціальні виклики. Ультраправі організації, такі як «Англійська ліга оборони» та PEGIDA, демонструють різноманітні форми протестної активності, а мережеві та онлайн-платформи значною мірою сприяють їхній організації та мобілізації [37].

Гетерогенність ультраправих проявляється у відмінностях між антидемократичними організаціями та радикально правими партіями, що дотримуються мінімальних процедурних норм демократії. Колективні дії на виборчій та протестній аренах часто перекриваються, формуючи складну систему мобілізації, що включає як електоральні успіхи, так і вуличний активізм. Дослідження ультраправих також демонструють взаємопроникнення партійної та рухової діяльності, зокрема у контексті політизації питань імміграції, безпеки та культурної ідентичності. Субкультурне середовище залишається ключовою платформою для радикальних груп і метаполітичних ініціатив, що поєднують культурну активність та політичну мобілізацію [37].

Таким чином, сучасні ультраправі рухи та партії розглядаються як гібридні акторальні структури, що одночасно функціонують на виборчій, протестній та субкультурній аренах. Розуміння їхньої динаміки потребує міждисциплінарного підходу, що поєднує теорію соціальних рухів, аналіз партійної політики та емпіричні методи, включно з мережею, дискурсом та контент-аналізом.

Однак все ж таки провідний вплив здійснюється саме за допомоги правих радикальних партій, які активно посилюють свій вплив на політичній арені провідних країн світу. Тому необхідно приділити увагу саме теоретичним підходам до розуміння категорії «політична партія» та «праворадикальна політична партія».

Попри значний обсяг наукових розвідок, універсального визначення політичної партії в сучасній політології не сформувалося. Різні дослідники наголошують на відмінних аспектах цього інституту. Так, М. Дюверже вбачав сутність партії передусім у її організаційній структурі, підкреслюючи тривалість існування та наявність чітко визначених організаційних елементів [33, с.8; 6, с.31]. Представники електорального підходу, зокрема Дж. Сарторі, визначали партію через її участь у виборчому процесі, адже саме вибори відкривають доступ її представникам до державних посад [77, с.61]. Інший

напрямок, представлений Дж. Ла Паломбарою та М. Вейнером, акцентував на поєднанні кількох засадничих рис: наявності розвиненої організації, стабільності у часі, прагненні до влади та орієнтації на підтримку виборців [49, с.128]. Таким чином, у науковій літературі окреслилися різні підходи – структурний, електоральний та інституційний, що у взаємодоповненні дозволяють більш комплексно визначити природу політичних партій.

Одним із поширених підходів у політичній науці є класифікація партій за їхніми ідеологічними та програмними орієнтирами. Уже на рівні назви політичної сили часто фіксується її належність до певного ідейного спектра, проте внутрішня фрагментація демонструє, що один напрямок може бути представлений кількома партіями з відмінними акцентами. Класичний поділ на «ліві» та «праві» ґрунтується переважно на ставленні до економічних і соціальних питань: праві ототожнюються з пріоритетом вільного ринку та неегалітарних цінностей, тоді як ліві – із соціальною рівністю та універсалістськими підходами. Водночас важливим критерієм виступає позиція щодо соціокультурних питань – національної ідентичності, правопорядку, імміграційної політики чи ціннісних конфліктів, де праві тяжіють до авторитаризму та консерватизму, а ліві – до соціокультурного лібералізму [73].

Слід підкреслити, що в обох спектрах можливі різні ступені радикалізації: від помірних до екстремістських партій [6, с.34]. Проте саме праві партії упродовж останніх десятиліть активніше реагували на суспільні виклики, пропонуючи альтернативу «старій політиці» і вибудовуючи нові моделі мобілізації виборців. Якщо у 1970–1980-х роках в європейській політиці відчутно посилили свої позиції «нові ліві», то з кінця XX століття у центрі політичного дискурсу все більше домінують теми правої спрямованості. До них належать антиглобалізм, євроскептицизм, критика мультикультуралізму, відстоювання традиційних цінностей та антиміграційна риторика. Саме ці питання визначили основу зростання нових правих партій,

для яких ключовими стали культурна ідентичність, національний консерватизм і захист соціокультурного порядку [6, с.36].

Сучасні дослідники активно застосовують класифікацію політичних партій на системні, або мейнстримні, та антисистемні. Вперше поняття «антисистемної партії» було введене Дж. Сарторі, який розумів під ним радикальні чи екстремістські утворення ультраправої або ультралівової орієнтації, що відкрито виступають проти існуючого політичного ладу та чинних інституцій [6, с.36]. У сучасному політичному контексті ця категорія набула ширшого і багатовимірного змісту, адже антисистемність виявляється не лише у відвертій опозиційності, але й у цілої низці характеристик, що відрізняють такі сили від партій мейнстріма. Серед них дослідники називають ідеологічну дистанцію від політичного центру, відсутність коаліційного потенціалу, надмірну поляризацію політичної боротьби, застосування практик радикальної делегітимізації політичного процесу, а також соціальне й ідеологічне відокремлення електорату антисистемних партій від виборчої бази традиційних сил [5]. Таким чином, аналіз антисистемності дає змогу оцінювати не лише ідейні засади партій, а й їхній вплив на стабільність політичної системи, характер міжпартійної взаємодії та загальний стан політичної культури.

У дослідженні правих радикальних партій центральним завданням є визначення поняття «правий радикалізм». Традиційно категорія «радикалізм» використовувалася для опису політичних або соціальних рухів, що прагнули радикальної трансформації суспільства. Історично вона частіше застосовувалася до лівих рухів, однак у сучасній політології поняття радикалізму набуло більш універсального значення. Деякі науковці розглядають політичний радикалізм як форму «антиліберальної демократії», яка визнає народний суверенітет і принцип правління більшості, але одночасно виступає проти окремих ліберальних аспектів сучасних демократичних систем, таких як права меншин, інститут стримувань і противаг, верховенство права та незалежні інституції [18]. Інші підходи

трактують радикалізм як відносне явище, що охоплює учасників політичного процесу, які здійснюють нетрадиційні або радикальні дії – насильницькі, протестні чи провокаційні – спрямовані на фундаментальні зміни суспільного порядку та здійснювані поза межами формальних політичних інституцій [18].

Термін «правий радикалізм» сформувався для характеристики партій крайнього правого спектру, переважно на основі досліджень феномену фашизму. У сучасній політологічній літературі він часто доповнюється або частково замінюється поняттям «правий екстремізм», що підкреслює радикальний і часом незаконний характер діяльності таких груп [44]. Правий радикалізм зазвичай трактують як специфічну ідеологію, що характеризується неліберальною опозицією до рівності та охоплює напрямки, такі як етнонаціоналізм, антидержавницький популізм та релігійний фундаменталізм. Через те, що небагато політичних акторів ідентифікують себе як праворадикальні, а діяльність таких партій у ряді країн є криміналізованою або соціально стигматизованою, це поняття залишається дискусійним і суперечливим [47].

У сучасній Європі правий радикалізм часто пов'язують із радикальним націоналізмом, авторитаризмом, популізмом та ксенофобією. Ультраправі партії намагаються інтегрувати ці ідеологічні складові у власні платформи, одночасно апелюючи до широкого електорату та підкреслюючи окремішність національної ідентичності [44]. Згідно з аналізом швейцарського політолога Ханса-Джоржа Бетца, праворадикальні партії поєднують опозицію до сучасних західних демократичних цінностей із пріоритетом етнічної гомогенності та захистом національної ідентичності, підтримують неоліберальну економічну політику й законодавчі ініціативи проти феміністичних реформ, очолюються харизматичними лідерами та мають централізовану ієрархічну структуру, використовуючи популістські методи мобілізації [13].

Таким чином, правий радикалізм постає як комплексна політична та ідеологічна категорія, що поєднує націоналістичні, авторитарні та

популістські практики і проявляється у специфічних організаційних та стратегічних формах діяльності ультраправих партій.

Відомий дослідник ультраправих партій Кас Мудде визначав ключові критерії, що дозволяють ідентифікувати праворадикальні політичні організації, серед яких вирізняють натовізм, авторитаризм та популізм.

Натовізм, у розумінні Мудде, являє собою синтез націоналістичних і ксенофобських орієнтацій. Політичні партії, що сповідують натовістські цінності, демонструють подвійний підхід: з одного боку, вони відстоюють антиіммігрантські настрої та проявляють ксенофобію щодо національних, релігійних чи інших соціальних меншин; окремо наголошують на потенційних зовнішніх загрозах для держави. З іншого боку, вони орієнтуються на такі концепти, як національна ідентичність, економічний протекціонізм та пріоритет внутрішніх ресурсів держави [46].

Авторитаризм у рамках праворадикальних партій не обов'язково має на увазі відверту антидемократичну позицію. Йдеться передусім про віру в ієрархічно організоване суспільство, де суворо регламентовані соціальні норми й порушення встановленого порядку караються жорстко. У практичному сенсі це проявляється в акценті на питаннях кримінальної відповідальності, державної безпеки, суворих покарань для правопорушників та наведення «порядку» у суспільстві і державних структурах [46].

Популізм, за визначенням Мудде, є політичним феноменом, який об'єднує три основні складові: людиноцентризм, антиелітарність та акцент на народному суверенітеті. Людиноцентризм передбачає розгляд населення як однорідної соціальної групи, здатної до колективної дії. Антиелітарність проявляється через конфліктне протиставлення «чистого народу» і «корумпованої еліти», що супроводжується вимогою передачі влади від елітних структур до народу. Важливою рисою є те, що популізм часто не є самостійною ідеологією, а радше універсальною політичною стратегією, яку можна інтегрувати в інші ідеологічні рамки, підкріплюючи їх емоційною апеляцією до народу. Виразом популістських стратегій стають, зокрема,

програмні документи партій, політичні маніфести, промови лідерів та інші форми комунікації з виборцями [23].

Таким чином, нативізм, авторитаризм і популізм формують основоположні ідеологічні та стратегічні засади праворадикальних партій. Вони дозволяють комплексно оцінювати політичну позицію таких організацій, аналізувати їхню привабливість для певних соціальних груп та прогнозувати потенційні напрями їхньої діяльності в політичному процесі.

Політологи виділяють три основні хвилі піднесення праворадикальних партій у Західній Європі після Другої світової війни, кожна з яких характеризувалася певними історичними, соціально-економічними та ідеологічними особливостями.

Перша хвиля мала місце безпосередньо після закінчення війни та відзначалася піднесенням неофашистських і неонацистських партій у Німеччині та Італії. Ці партії прагнули відновлення ідеології фашизму та націонал-соціалістичних концептів, часто апелюючи до радикалізму та антикомуністичних настроїв у суспільстві [46].

Друга хвиля піднесення праворадикальних партій охопила період 1950–1970-х років і була характерна для Франції та скандинавських країн. У цьому контексті партії орієнтувалися на економічні теми, виступаючи проти високого податкового навантаження та державного регулювання економіки, прагнучи до обмеження ролі держави в економічному житті. Вони використовували електоральну стратегію, апелюючи до незадоволення населення економічною політикою та соціальними реформами [46].

Третя хвиля, що виникла у 1980-х роках, відзначалася формуванням радикальних і ксенофобських партій із яскраво вираженим популістським ухилом. Саме ці організації часто називають «новими праворадикальними партіями», оскільки вони суттєво відрізнялися від попередників за методами мобілізації виборців, ідеологічними акцентами та тактикою комунікації з суспільством. Зокрема, вони активно експлуатували страх перед імміграцією,

зростання безробіття, соціальні конфлікти та культурні зміни як інструменти залучення підтримки [46].

Сучасні дослідники також виділяють четверту хвилю, яка розпочалася близько 2010 року і триває до сьогодні. Вона характеризується консолідацією праворадикальних партій у національних політичних системах, виходом з маргінального статусу та активним включенням у парламентські процеси на рівні національних парламентів та Європарламенту. Піднесення цих партій у Західній Європі було посилене низкою факторів: економічною кризою 2007–2009 рр., міграційною кризою 2015–2016 рр., критикою функціонування Європейського Союзу, зростанням ісламофобії через терористичні атаки, а також глобалізацією торгівлі та впливом транснаціональних корпорацій на національні економіки [46].

Нові праворадикальні партії останньої хвилі орієнтуються на соціокультурні цінності, акцентуючи увагу на питаннях національної ідентичності, культурної гомогенності та етноплуралізму. Вони прагнуть інтегрувати ці цінності у власні політичні стратегії, підкреслюючи значущість соціокультурних аспектів для збереження національної самобутності та політичного впливу у сучасному європейському контексті [73]. Концепція етноплуралізму, на відміну від ліволіберальної доктрини мультикультуралізму, яка передбачає право мігрантів зберігати звичаї, традиції та культурні практики своїх країн походження, ґрунтується на принципі збереження унікальних національних ідентичностей через їхнє окреме існування. Згідно з цією доктриною, змішання різних етносів призводить до культурної асиміляції та вимирання специфічних національних характеристик. При цьому етноплуралізм не є ієрархічним і не оцінює різні етнічні спільноти за критерієм «вищості» чи «нижчості», а лише як відмінні та несумісні [73]. На відміну від класичного расизму, який у колоніальних контекстах мав на меті підпорядкування, етноплуралістична доктрина спрямована на ізоляцію та відокремлення культурних спільнот.

Використання етноплуралізму стало ключовим інструментом сучасних праворадикальних партій у Європі. Вони апелюють до права на захист національної культури та збереження етнічної і культурної самобутності європейських народів, при цьому виділяючи іммігрантів з мусульманських країн як особливу загрозу, оскільки вважають їх найменш схильними до асиміляції та культурно «несумісними» з місцевим населенням [84]. Крім того, праворадикальні сили розглядають як загрозу наднаціональні утворення, такі як Європейський Союз, глобальні корпорації та економічну глобалізацію, а також космополітичні еліти, що сприяють уніфікації культур і стандартизації соціальних норм [83].

У відповідь на ці виклики нові праворадикальні партії формують концепцію національних пріоритетів, надаючи перевагу корінним жителям у питаннях працевлаштування, житлового забезпечення, медичного обслуговування та інших соціальних благ. Вони активно відстоюють етнічний підхід до громадянства (*jus sanguinis*) і критично оцінюють моделі громадянства за територіальним принципом (*jus soli*), вважаючи їх загрозою для національної самобутності.

Економічна політика цих партій зазнала значних трансформацій. У 1980-х роках більшість праворадикальних сил підтримувала неоліберальні підходи з акцентом на зниження податків і мінімізацію ролі держави у регулюванні ринку. Водночас з початку 1990-х вони дедалі більше орієнтувалися на протекціоністські позиції, прагнучи балансувати між національним економічним суверенітетом і ринковими принципами. Сьогодні багато радикальних правих партій поєднують підтримку національної капіталістичної системи з критикою глобалізаційних процесів, обмеженням впливу транснаціональних корпорацій і захистом економічних інтересів корінного населення [84].

У сучасній Європі праві радикальні партії поєднують відчуття загальноєвропейського альянсу з гучним євроскептицизмом. Незважаючи на постійні заклики захищати національний суверенітет, зберігати «справжні»

характеристики населення та протидіяти уявним загрозам національним цінностям, вони водночас апелюють до наднаціональної європейської спільноти, вбачаючи в ній об'єкт, що перебуває під загрозою від міграції, глобалізації та діяльності європейських інституцій [17].

Європейський Союз слугує платформою для заяв про спільні виклики, які загрожують усій європейській спільноті та способу життя її мешканців. Через цю платформу праві радикали просувають концепцію євронаціоналізму, маркуючи «справжніх європейців» за культурними, етнічними та релігійними ознаками й протиставляючи їх «іншим». Хоча ці партії традиційно критично ставляться до політичної інтеграції Європи, їхній євроскептицизм не завадив формуванню міжпартійних зв'язків і спільних ініціатив на наднаціональному рівні [17].

Ідеологія правих радикалів поєднує антикосмополітичні, націоналістичні, суверенні та антиіммігрантські позиції. Уявлення про європейську ідентичність базується на етно-релігійному підході, який розглядає Європу як колектив із спільними етнічними, релігійними та історичними елементами, включаючи певні кавказькі етноси, християнство та традиційні культурні практики. У радикальних варіантах ця конструкція підкреслює «природну батьківщину» певної раси (переважно білої), яку позначають термінами на кшталт «народи» або «тубільці», об'єднані спільними фенотипами, традиціями та релігією [17].

Таке бачення передбачає жорсткіші територіальні межі європейської спільноти, охоплюючи переважно Північну та Західну Європу, тоді як включення Східної Європи часто залишається предметом внутрішніх дискусій серед радикальних правих. В результаті, уявлення цих партій про європейську ідентичність поєднує націоналістичну риторику з євроцентризмом, формуючи унікальну ідеологічну конструкцію, що використовується для політичної мобілізації та легітимізації їхніх програм [17].

Виборці радикальних партій зазвичай орієнтуються на соціально та економічно вразливі верстви населення, які відчувають розчарування у

традиційних політичних структурах та вважають, що їхні інтереси недостатньо представлені мейнстрімними силами [70]. Незалежно від ідеологічної орієнтації, такі виборці демонструють високий рівень невдоволення політичною та економічною системою, низьку довіру до державних інститутів і прагнення радикальних змін у межах демократичного процесу. Водночас дослідження показують, що прихильники радикальних правих частіше мають нижчий рівень освіти, тоді як виборці радикальних лівих, навпаки, характеризуються вищим освітнім та інтелектуальним рівнем [80].

Регіональна специфіка відіграє важливу роль у формуванні електоральних уподобань. Праві радикальні партії здобувають більшу підтримку в сільських та периферійних регіонах, де населення має обмежений контакт із мігрантами та відчуває страх перед культурними та демографічними змінами. Ці території часто стикаються з економічними викликами, високим рівнем безробіття та відставанням у розвитку ринків праці, що формує стійку підтримку «залишених» регіонів. Відчуття ігнорування центральною владою посилює цю тенденцію, спонукаючи виборців підтримувати партії, які критикують уряд і пропонують альтернативні моделі управління. Локальні конфлікти, зокрема пов'язані з меншинами, також сприяють мобілізації електорату на користь правих радикалів [46].

Особливе значення мають соціальні зв'язки кандидатів із місцевими громадами: присутність та активність на території підвищує рейтинг, особливо у сільській місцевості, тоді як у великих містах цей ефект проявляється слабше через анонімність та динамічність міського життя [46]. Важливим фактором є і оцінка регіонального розвитку: незадоволені соціально-економічною ситуацією та політикою центральної влади або європейських інституцій, виборці віддають перевагу партіям із критикою державної політики та євроскептичною риторикою, що обіцяють відновлення регіональної справедливості [21].

Історичний контекст також формує виборчі преференції. Регіони з різними історичними траєкторіями демонструють відмінні результати виборів навіть за схожих сучасних соціально-економічних умов. Як зазначають Марія Греве та колеги, колективна пам'ять на основі місця формує сприйняття політичних партій у свідомості мешканців, що зберігає підтримку правих радикалів у регіонах із історичною несправедливістю чи проблемами [39].

Тобто, електоральна поведінка виборців правих радикальних партій формується у багатовимірному контексті: поєднання локальної присутності кандидатів, соціально-економічної задоволеності регіону, історичної пам'яті та адаптації партійних програм до змін у регіональному та національному середовищі. Аналіз цих чинників дозволяє глибше зрозуміти механізми мобілізації радикального електорату та відмінності у підтримці правих радикальних сил у різних географічних і соціальних умовах.

У країнах Центральної та Східної Європи інтерес до популістських праворадикальних партій почав зростати на рубежі XX–XXI століть. Ці партії поєднували економічні ідеї, характерні для лівих політичних сил, з демократичними практиками, зокрема наданням прав національним меншинам, часто ставлячи їхні інтереси вище за інтереси більшості. Їхня діяльність відбувалася на фоні радикалізації традиційних політичних сил та політичної нестабільності в регіоні. Спочатку праворадикальні партії в Центральній та Східній Європі акцентували увагу на проблемах ромських спільнот та поганому економічному становищі регіонів. З часом їхній фокус змістився на теми, характерні для Західної Європи: міграційну кризу, страх перед ісламом, захист християнських цінностей та критику Європейського Союзу. Ці партії використовували політичну нестабільність та соціальні проблеми для мобілізації електорату, часто апелюючи до національної ідентичності та традиційних цінностей. Їхня риторика включала критику еліт, глобалізації та інституцій, що, на їхню думку, загрожували національному суверенітету та культурній спадщині. Такі підходи сприяли зростанню їхньої

популярності серед певних верств населення, особливо в умовах економічної та політичної нестабільності [46].

Загалом, праворадикальні популістські партії в Центральній та Східній Європі адаптували свої стратегії до місцевих умов, поєднуючи націоналістичні настрої з соціальними та економічними вимогами, що дозволило їм здобути вплив у політичному ландшафті регіону.

Огляд наукової літератури, яка стала основою цього дослідження, демонструє, що питання правого радикалізму в Європі перебуває у центрі уваги широкого кола дослідників, а самі джерела умовно можна поділити на три напрямки, які органічно взаємодоповнюють один одного. Перший із них пов'язаний із теоретико-методологічними підходами до осмислення феномену політичних партій та їх радикальних форм. Тут варто згадати праці Ю. Копинця, який систематизував понятійний апарат у межах сучасної партології, та В. Кольцова, що аналізував антисистемні політичні сили, виявляючи їхню відмінність від класичних партійних утворень. Водночас у західній політичній науці значний вплив мають класичні концепції М. Дюверже, Дж. Ла Патоломбарі, М. Вейнера та особливо Дж. Сарторі, який розробив уніфіковану типологію партійних систем. Внесок А. Коле, що розмежував «старих» і «нових» правих, дає змогу простежити еволюцію ідеологічних орієнтацій праворадикальних сил від традиційного націоналізму до більш складних ідейних конструкцій, орієнтованих на критику глобалізації та європейської інтеграції. Саме ця група джерел створює теоретичний каркас для подальшого аналізу, окреслюючи ключові дефініції та категорії.

Другий напрям літератури зосереджується на поясненні причин зростання популярності правих радикалів і на особливостях їхнього поширення. Дослідження М. Бурдюга підкреслює парадоксальну подвійність популізму, який водночас залежить від демократичних інституцій і підриває їхню легітимність. Н. Пашина та Т. Іванець акцентують на багатовимірності європейського популізму, вбачаючи його корені у кризах ідентичності та соціально-економічних трансформаціях. Р. Ітвелл наголошує на здатності

правих радикалів адаптуватися до нових умов, тоді як М. Феннема підкреслює значення етнічного фактору, а Ф. Молз та Дж. Джеттен аналізують психологічні механізми мобілізації прихильників. Х. Бетц і Х. Крієсі пояснюють популярність цих партій кризою інтеграції в умовах глобалізації, а дослідники Центральної та Східної Європи, зокрема Я. Бучек, М. Плешивчак, Д. Кевіску та Ч. Ламур, звертають увагу на постсоціалістичний контекст, де радикальні сили нерідко відтворюють традиціоналістські наративи у поєднанні з євроскептицизмом. Не менш важливими є праці Б. Гібліна, А. Мея та С. Кзумари, які показують, як праворадикальні рухи використовують геополітичний чинник і риторику протиставлення Брюсселю. Таким чином, у цій групі досліджень окреслюється багатофакторна картина причин популярності правих радикалів, але водночас простежується певний брак порівняльних регіональних студій, що залишає простір для подальшого розвитку.

Нарешті, третій напрям наукової літератури стосується сучасного місця праворадикальних партій у політичному житті Європи. Ю. Остапець та його колеги відзначають процеси «нормалізації» цих сил, коли вони прагнуть увійти в мейнстрим, а Л. Бодонне та Х. Прохубер демонструють, як радикальна риторика інтегрується у виборчі стратегії навіть провідних політичних гравців. Концепція С. Мудде, який визначає праворадикалізм як «тонку ідеологію», дозволяє зрозуміти його гнучкість і здатність пристосовуватися до різних політичних контекстів, що пояснює численні виборчі успіхи цих партій. Соціологічні студії Б. Кландерманса, Н. Майер та М. Мінкенберга показують, що їхніми головними прихильниками часто є молодь та групи з низьким рівнем інституційної довіри. Особливого значення останніми роками набули дослідження реакції праворадикалів на глобальні кризи. Так, М. Квент, Ч. Ріналді та М. Беккер простежили, як під час пандемії COVID-19 радикальні сили посилювали недовіру до урядів, використовуючи теорії змови. У контексті війни в Україні праці Г. Бертані, Б. Карлоттіні, Дж. Сієнські, Л. Хуге та інших засвідчили суперечливість позицій правих партій:

від відвертої підтримки Росії до намагання дистанціюватися від неї задля збереження легітимності у власних країнах.

Узагальнюючи, можна констатувати, що три виокремлені напрями літератури створюють цілісне поле для аналізу: перший задає понятійно-методологічну основу, другий пояснює соціально-політичні та регіональні причини зростання популярності радикальних сил, а третій демонструє їхнє сучасне місце у політичних системах Європи та ставлення до глобальних викликів. Водночас наявні дослідження не завжди враховують довготривалі наслідки інтеграції радикалів у мейнстрімову політику, а також не повною мірою аналізують вплив цифрових комунікацій та нових медіа на їхню мобілізаційну здатність. Саме ці аспекти відкривають перспективи для подальших розвідок і поглиблення знань про феномен правого радикалізму в сучасній Європі.

Джерельна база нашого дослідження вирізняється різноплановістю та комплексністю, що дало змогу простежити явище праворадикалізму не лише крізь призму наукових інтерпретацій, а й безпосередньо на основі емпіричних матеріалів. Вона охоплює кілька ключових категорій, кожна з яких забезпечує можливість глибшого розуміння предмета дослідження та дозволяє поєднати макро- і мікрорівень аналізу.

Особливе місце у джерельній базі посідають програми правих радикальних партій, представлені як національними, так і загальноєвропейськими виборами. Їхнє вивчення дало змогу з'ясувати ідейно-програмні засади цих політичних сил, виявити акценти у сфері міграційної політики, соціально-економічних пріоритетів, питань національної ідентичності та відносин із Європейським Союзом. Аналіз програмних документів виявив як спільні риси для регіону Центральної Європи (наголос на збереженні суверенітету, критику мультикультуралізму, апеляції до «традиційних цінностей»), так і відмінності, що зумовлені історичними особливостями кожної країни.

Важливим джерелом стали статистичні результати виборів, які дозволили об'єктивно оцінити рівень електоральної підтримки радикальних сил у різних країнах. Національні виборчі комісії, а також офіційні дані Європейського парламенту дали змогу провести порівняння не лише у часовій динаміці, а й між окремими державами Центральної Європи. Ці матеріали дозволили визначити закономірності зростання чи спаду впливу правих радикалів у різних політичних контекстах та виявити взаємозалежність між результатами виборів і соціально-економічними умовами.

До джерельної бази активно залучалися опитування громадської думки, які відображають суспільні настрої щодо популярності правих популістських партій та рівня довіри до їхніх лідерів. Такі дані, опубліковані провідними соціологічними агенціями, а також у рамках міжнародних проектів (наприклад, Eurobarometer), дали змогу співставити формальні виборчі показники з реальними емоційними настроями електорату. Саме ці джерела дозволили глибше зрозуміти причини стабільної підтримки праворадикальних партій серед певних соціальних груп – зокрема молоді, робітничого класу чи виборців із периферійних регіонів.

Важливим елементом стали дані Євростату, які надали можливість співвіднести рівень підтримки радикальних партій із соціально-економічними показниками окремих країн та регіонів. Завдяки офіційній статистиці з питань рівня безробіття, міграційних потоків, доходів населення та рівня освіти вдалося простежити, як структурні економічні та демографічні фактори впливають на електоральні уподобання. Це дозволило вийти за межі суто політичного аналізу та включити у дослідження соціологічний і макроекономічний вимір.

Значне місце у дослідженні займають виступи представників правих популістських партій, опубліковані як у традиційних ЗМІ, так і на їхніх офіційних сторінках у соціальних мережах. Цей пласт джерел дозволяє простежити, як радикальні сили вибудовують власну комунікаційну стратегію, які меседжі вони адресують виборцям і як адаптують риторику до

актуальних подій – від економічних криз до війни в Україні. Особливо показовим є те, що саме соціальні мережі перетворилися на ключовий канал поширення праворадикальних наративів, де традиційна партійна пропаганда поєднується з елементами «прямого контакту» з виборцем.

Таким чином, джерельна база цієї роботи охоплює офіційні документи, статистичні дані, результати соціологічних опитувань і медіаматеріали, що дозволило здійснити багаторівневий аналіз феномену правих радикальних рухів. Вона поєднує як «тверді» кількісні показники, так і «м'які» якісні дані, що створює можливість для міждисциплінарного дослідження, де політичний, соціологічний та комунікаційний підходи взаємодоповнюють один одного. Саме така різноманітність джерел забезпечила комплексність та об'єктивність висновків щодо діяльності праворадикальних рухів у країнах Центральної Європи.

Методологічна основа дослідження побудована на поєднанні системного підходу та комплексу загальнонаукових і спеціальних методів, що забезпечило комплексне та багатовимірне осмислення досліджуваного явища. Використання системного підходу дозволило розглядати праворадикальні рухи як цілісні політичні феномени, що функціонують у взаємодії з інституційним середовищем, суспільними процесами та міжнародним контекстом. Це дало змогу аналізувати не лише внутрішню динаміку розвитку радикальних партій, але й їхні взаємовідносини з іншими політичними силами, електоратом та наддержавними структурами.

Застосування термінологічного аналізу стало першим кроком до чіткого визначення ключових понять – «праворадикалізм», «популізм», «націоналізм», «євроскептицизм». Такий підхід забезпечив можливість уникнути термінологічної розмитості та досягти концептуальної ясності, що особливо важливо в умовах, коли ці поняття часто набувають політизованого або публіцистичного змісту.

Значне місце у методології посів контент-аналіз, який був застосований до програмних документів правих партій, їхніх публічних виступів та

матеріалів у соціальних мережах. Цей метод дозволив виявити найбільш частотні теми та наративи, зафіксувати сталі ідеологічні конструкти, а також простежити, як змінюється риторика під впливом внутрішніх та міжнародних подій. Контент-аналіз виявився особливо ефективним для дослідження стратегій мобілізації виборців та способів легітимації політичних вимог радикалів.

Для виявлення тенденцій у розвитку праворадикальних рухів активно використовувався статистичний метод. Він дозволив узагальнити дані щодо виборчих результатів, підтримки населенням певних політичних сил, а також співвіднести ці показники із соціально-економічними параметрами (рівнем безробіття, міграційними потоками, демографічними змінами). Використання кількісного аналізу забезпечило об'єктивність та емпіричну підтвердженість висновків.

Ключову роль у структурі методології відіграв метод порівняння, який дозволив простежити схожість і відмінності між праворадикальними рухами різних країн Центральної Європи. Саме завдяки порівняльному підходу стало можливим визначити спільні чинники зростання популярності цих партій (наприклад, міграційна криза чи євроскептицизм), а також виявити специфіку, зумовлену національним історичним контекстом.

До інструментарію дослідження увійшов також метод побудови моделей, який сприяв формуванню узагальненої картини функціонування праворадикальних партій у політичному процесі. Моделювання дозволило окреслити логіку взаємозалежності між соціально-економічними умовами, політичними стратегіями партій та рівнем їхньої електоральної підтримки.

Застосування прогностичного методу дало змогу екстраполювати виявлені тенденції у майбутнє та окреслити можливі сценарії розвитку праворадикальних рухів у регіоні. Використовуючи статистичні дані, зміни в суспільних настроях і політичних стратегіях партій, вдалося спрогнозувати, за яких умов ці сили можуть посилити свій вплив, а також які ризики це створює для демократичного розвитку Центральної Європи.

Узгоджене поєднання зазначених методів забезпечило глибину і цілісність дослідження, дозволило інтегрувати кількісний та якісний підходи й водночас уникнути однобічності у висвітленні теми. Саме методологічна багатокomпонентність стала тим інструментом, який дав змогу представити діяльність праворадикальних рухів у Центральній Європі як багатофакторний феномен, що поєднує політичні, соціальні та ідеологічні виміри.

Проведений аналіз теоретико-методологічних засад дослідження праворадикальних політичних рухів дозволяє зробити наступні висновки. Праворадикальні партії та рухи постають як складні гібридні структури, що поєднують ідеологічні, організаційні та стратегічні аспекти діяльності, включно з нативізмом, авторитаризмом і популізмом. Їхня діяльність охоплює виборчу, протестну та субкультурну арени, що підкреслює необхідність міждисциплінарного підходу для повного розуміння їхньої динаміки.

Праві радикальні партії демонструють здатність адаптуватися до змін політичного, соціального та економічного контексту, інтегруючи традиційні націоналістичні цінності із сучасними проблемами, такими як глобалізація, міграційні кризи та трансформації соціальної структури. У Центральній та Східній Європі ці процеси набули специфічного регіонального забарвлення, де національна ідентичність і традиційні цінності стали основними мобілізаційними інструментами.

Попри значний обсяг наукових розвідок, дослідження ще потребують більш глибокого аналізу довготривалих наслідків інтеграції радикалів у мейнстрімову політику та впливу цифрових комунікацій і нових медіа на мобілізаційну здатність цих партій. Розуміння цих аспектів є важливим для формування повної картини сучасного праворадикалізму та прогнозування його впливу на політичну та соціальну стабільність.

РОЗДІЛ 2.

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ПОЛІТИЧНОГО ПРАВОВОГО РАДИКАЛІЗМУ В СУЧАСНІЙ ЄВРОПІ

Аналіз основних причин зростання підтримки та популярності правих популістських партій у сучасних демократичних суспільствах свідчить, що вони мають багаторівневу природу та можуть бути систематизовані у дві групи: чинники попиту та чинники пропозиції. Такий поділ відображає взаємодію двох ключових складових політичного процесу: з одного боку – очікувань, емоційних станів та соціально-психологічних установок виборців, а з іншого – стратегій, програмних позицій і ресурсів політичних партій, які формують політичну пропозицію та намагаються закріпити свій вплив у політичному полі [73].

До чинників попиту належать ті умови та відчуття, які визначають виборчу поведінку громадян і впливають на їхню схильність підтримувати певні політичні сили. Серед них особливе місце займає феномен відносної депривації. Його суть полягає у тому, що індивіди відчують себе соціально чи економічно ущемленими не стільки через об'єктивні умови, скільки через порівняння свого теперішнього становища з попереднім досвідом або з положенням інших соціальних груп. У таких ситуаціях внутрішня група нерідко оцінюється як «програвша» у порівнянні з більш заможними чи впливовими зовнішніми групами. Це породжує фрустрацію та потребу у пошуку політичних акторів, які могли б запропонувати зрозуміле пояснення цієї несправедливості та надати символічні чи практичні механізми «відновлення рівноваги» [73]. Праворадикальні партії, апелюючи до образу втраченої стабільності та колективної ідентичності, вміло експлуатують ці відчуття.

М. Мінкенберг, аналізуючи природу праворадикальних рухів, підкреслював, що поява нових радикальних правих сил є своєрідною реакцією на глибокі соціальні трансформації, спричинені процесами модернізації. У його інтерпретації праворадикальний дискурс є спробою «відмотати назад» ті зміни, які призводять до підвищення соціальної мобільності, руйнування традиційних норм та переосмислення ролей у суспільстві. Партії цього спектру висувають як ідеал образ етнонаціонально однорідної спільноти, де превалюють «звичні» традиційні соціальні ролі та норми поведінки. Саме цей конструкт виявляється привабливим для значної кількості громадян, які не знаходять себе у модернізованому, глобалізованому середовищі й відчують втрату культурної та соціальної «домівки» [56].

Подібну інтерпретацію подає і Г.-Г. Ветц, який пояснював появу праворадикальних партій як прямий наслідок структурних перетворень у розвинутих західноєвропейських демократіях. Він наголошував, що радикальні праві виникають у контексті переходу від індустріальної моделі розвитку до постіндустріальної. Цей процес, за словами дослідника, супроводжується низкою явищ: фрагментацією та розчиненням усталених соціальних спільнот, посиленням індивідуалізації, зростанням ролі гнучкості, підприємницьких навичок та культурного капіталу як ключових ресурсів виживання у динамічному суспільстві. Ті ж, хто позбавлений таких характеристик і не здатен адаптуватися до високої швидкості змін, опиняються у вразливому становищі, маргіналізуються, втрачають доступ до соціальних ресурсів і часто стають частиною «нижчих верств» сучасного суспільства. Для них праві популісти виглядають привабливими, оскільки пропонують прості пояснення складних процесів і водночас обіцяють «повернути контроль» та відновити зрозумілий, більш передбачуваний соціальний порядок [20].

Чинники пропозиції, своєю чергою, стосуються не стільки соціально-психологічних переживань населення, скільки здатності самих партій артикулювати та інституціоналізувати ці настрої. Важливу роль у цьому

відіграють партійні програми, здатність організовувати політичні структури, використання ресурсів мас-медіа, а також реакція традиційних політичних еліт, які часто ігнорують або недооцінюють радикальні сили. Таким чином, успіх правих популістів не можна пояснювати лише невдоволенням виборців – він зумовлений і їхньою здатністю конвертувати суспільне невдоволення у чіткі меседжі, адаптовані до запитів конкретних соціальних груп.

Узагальнюючи, можна констатувати, що зростання популярності правих популістських партій є результатом взаємодії двох комплексів факторів: суб'єктивних відчуттів виборців (депривації, відчуженості, культурної невпевненості) та об'єктивних змін у соціально-економічній і культурній структурі суспільства. При цьому вирішальним чинником стає вміння самих партій перетворити ці настрої на політичний капітал, запропонувати емоційно насичені образи ворога та мобілізуючі символи, а також створити привабливу альтернативу політичному мейнстріму.

Сучасні трансформаційні процеси у постіндустріальних суспільствах створюють сприятливі умови для зростання впливу праворадикальних політичних сил. По-перше, ті соціальні групи, які виявилися неспроможними адаптуватися до нових суспільних реалій та не змогли інтегруватися у трансформовані соціальні й економічні структури, частіше схильні підтримувати політичні сили, що пропонують «повернення» до усталених цінностей і традиційних форм соціальної організації. По-друге, криза ефективності традиційних партій мейнстріму, які не змогли запропонувати переконливі відповіді на виклики модернізації, глобалізації та економічної нестабільності, спричинила накопичення невдоволення серед громадян. Цей протестний електорат стає цільовою аудиторією для правих радикалів, які намагаються перетворити розчарування у політичну підтримку. Нарешті, процеси фрагментації та індивідуалізації в умовах постіндустріальної економіки зменшили значення традиційних соціально-економічних розколів, що створило нові ніші для політичних партій, здатних артикулювати сучасні проблеми, серед яких ключовою виявилася проблема імміграції [20].

Соціальний склад електорату праворадикальних партій є доволі строкатим. Дослідження показують, що серед їхніх прихильників чітко представлені безробітні та виборці з відносно низьким рівнем освіти. Водночас спостерігається суттєва підтримка й з боку частини чоловіків середнього класу, що свідчить про вихід цих політичних сил за межі виключно маргінальних груп. Деякі дослідники також вказують на залежність рівня підтримки від економічної кон'юнктури: у періоди стабільності виборці схильні орієнтуватися на партії мейнстріму, натомість у часи кризи зростає привабливість правих радикалів, які пропонують прості, радикальні рішення та чітко визначених «винуватців» соціально-економічних проблем [73].

У рамках теорії етнічної конкуренції головним чинником формування підтримки праворадикальних партій визначається імміграція. Хоча не всі виборці з антиміграційними поглядами голосують за радикальні сили, дослідження доводять, що більшість прихильників останніх поділяють саме такі позиції. Аргументація виборців базується на прагненні знизити конкуренцію за обмежені ресурси – робочі місця, житло, соціальні виплати, державні пільги, медичне забезпечення. У цьому контексті існує два підходи до пояснення підтримки: по-перше, праворадикальні партії отримують більшу підтримку у регіонах із високою часткою іммігрантів, де відчуття конкуренції є найбільш очевидним; по-друге, вони приваблюють тих виборців, які найбільше ризикують опинитися у прямій конкуренції з мігрантами – передусім некваліфікованих чоловіків з низьким рівнем освіти, що претендують на ті самі робочі місця та ресурси споживання, що й іммігранти [36].

Проте варто зазначити, що антиміграційні установки електорату не завжди пояснюються винятково економічними факторами чи реальними проявами конкуренції. Значною мірою вони є похідними від поширення ксенофобських та етноцентристських настроїв, які інтерпретуються як спосіб захисту національної та культурної ідентичності. У постіндустріальних демократіях криза ідентичності була посилена ідеологією

мультикультуралізму, що актуалізувала страх перед «розмиванням» традиційних культурних кордонів. У цьому сенсі праворадикальні партії стали виразниками суспільних страхів перед глобалізаційними процесами та загрозою втрати культурної цілісності.

Окремим чинником зростання популярності правих радикалів виступають інтеграційні процеси в Європейському Союзі. Розширення ЄС і посилення його ролі як наднаціонального політичного актора зумовило критику не лише з боку лівих антиглобалістів, але й з боку правих радикалів, які позиціонували Євросоюз як структуру, що руйнує національний суверенітет та підриває демократичний контроль у межах держав. Засудження «загальноєвропейських еліт» та політики мультикультуралізму стало важливою частиною риторики радикалів, що дозволило їм мобілізувати електорат, налаштований проти подальшої євроінтеграції [73].

Таким чином, підтримка праворадикальних партій формується під впливом комплексу взаємопов'язаних чинників: соціальної дезадаптації у трансформаційних процесах, слабкості традиційних політичних інститутів, відчуття загрози конкуренції з боку мігрантів, поширення ксенофобських і етноцентристських настроїв та зростання критики наднаціональних політичних утворень. Це робить правих радикалів виразниками не лише економічного протесту, але й глибоких культурних та ідентифікаційних конфліктів сучасних демократій.

Зростання політичного відчуження та зростаюче невдоволення значних суспільних груп у західноєвропейських державах створили сприятливе підґрунтя для формування нової політичної аудиторії, відкритої до сприйняття антисистемних меседжів. Це, у свою чергу, забезпечило новим праворадикальним партіям можливість мобілізувати так званих «протестних виборців», які відмовляються підтримувати усталені політичні сили та шукають альтернативні канали для вираження своїх настроїв. Емпіричні дослідження засвідчують, що саме ті виборці, які незадоволені функціонуванням демократичних інститутів, виявляють низький рівень довіри

до політичних еліт і скептично ставляться до результативності демократичних процедур, з більшою ймовірністю голосують за нові радикальні праві партії [63].

Разом з тим, низка науковців наголошує, що підтримка цих політичних сил не завжди зумовлена винятково мотивами відчуження чи протесту. Дослідження показують, що політичний протест відіграє вирішальну роль насамперед у перших, так званих «проривних» виборах, коли радикальні праві сили вперше отримують доступ до парламентів або долають виборчі бар'єри. Однак у подальшій перспективі протестний електорат виявляється менш стабільним: уже після одного чи двох електоральних циклів ці виборці часто повертаються до підтримки традиційних партій. Натомість більш стійке ядро електорату радикальних правих становлять ті громадяни, які мають чіткі ідеологічні переконання, близькі до ціннісних орієнтацій крайніх правих [73].

Окрім факторів відчуження, у зростанні популярності праворадикальних партій важливу роль відіграє також специфіка їхніх політичних пропозицій та контекст «структури політичних можливостей». Йдеться, зокрема, про такі умови, як інституційні процеси перебудови, конвергенція між усталеними партіями, особливості виборчих систем і виборчих бар'єрів, наявність або відсутність союзників серед політичних еліт, а також характер взаємодії зі сформованими політичними силами. Значний вплив справляє й структура медіапростору, яка може посилювати або, навпаки, обмежувати доступ радикальних правих до широкої аудиторії. При цьому важливо підкреслити, що більшість із цих можливостей є універсальними і можуть використовуватися як правими радикалами, так і іншими новими партіями. Наприклад, конвергенція традиційних політичних сил створює простір не лише для праворадикальних, а й для нових лівих партій, які акцентують увагу на питаннях соціокультурних ідентичностей (фемінізм, мультикультуралізм тощо). Своєю чергою, сприятлива або несприятлива структура медіа та підтримка з боку еліт можуть зміцнити позиції як правих радикалів, так і популістських рухів різної ідеологічної спрямованості [73].

У сучасних західноєвропейських демократіях політичне змагання дедалі більше відбувається у двох ключових вимірах. Перший – економічний, що ґрунтується на класичному протиставленні працівників і капіталу та безпосередньо стосується рівня втручання держави в економіку. Другий – соціокультурний, який відображає конфлікт за лінією цінностей і включає такі питання, як імміграція, правопорядок, морально-етичні проблеми (зокрема аборти), а також ставлення до культурного різноманіття [27]. Протягом останніх десятиліть значення соціокультурного виміру розколу суттєво зросло, значною мірою за рахунок політизації питань ідентичності. Імміграція, мультикультуралізм, феміністичний рух та інші прояви соціокультурних трансформацій стали маркерами нових ідеологічних протистоянь, створивши широкий простір для маневру радикальних правих сил. Це дозволило їм активно просувати власний порядок денний, апелюючи до виборців, які відчувають занепокоєння або загрозу для усталених національних і культурних норм.

Попри збереження вагомості економічного виміру політичного розколу, у низці європейських країн він поступово перестає бути головним чинником, що визначає політичні орієнтації виборців. У попередні десятиліття працівники фізичної праці традиційно не поділяли позицій лівих партій щодо соціокультурних питань (наприклад, у сферах моральних цінностей, сімейної політики чи мультикультуралізму). Однак ці відмінності практично не впливали на їхню електоральну поведінку. Основним мотивом голосування робітничих верств залишалася економічна програма соціалістичних і соціал-демократичних партій, з якою вони себе ототожнювали. За такої ситуації робітники, попри певні суперечності у поглядах на соціокультурні проблеми, залишалися вірними електоральними прихильниками лівих. Проте зі зниженням ролі економічного виміру та зростанням значущості соціокультурного розколу ситуація змінилася. У тих політичних системах, де соціокультурний вимір набув визначального значення, зростає потенціал правих радикальних партій, тоді як у країнах із відносно міцними соціальними

інститутами лівого спрямування (профспілки, масові ліві партії) підтримка останніх серед робітничого класу залишається стабільнішою, що зменшує шанси радикальних правих на прорив [34].

Дослідники також наголошують на вагомій ролі інституційних особливостей політичних систем, які визначають можливості нових правих радикальних партій для мобілізації виборців. Ще М. Дюверже звертав увагу на те, що мажоритарна виборча система істотно обмежує появу нових політичних сил. Це проявляється у двох формах: по-перше, у механічному ефекті, коли партії, що посідають третє чи четверте місце на виборах, отримують значно меншу частку парламентських мандатів, ніж кількість здобутих голосів; по-друге, у психологічному ефекті, коли виборці уникають голосування за «маленькі» партії, вважаючи таке волевиявлення марним, і натомість віддають перевагу одним із двох домінантних акторів. У таких умовах шансів для успішного прориву нових партій практично немає. Крім того, суттєве значення має і наявність формальних бар'єрів – наприклад, виборчі системи з порогами у 2% чи 4%, що істотно впливають на шанси нових політичних сил закріпитися в інституційній політиці [33].

Не менш важливим чинником виступають засоби масової інформації. Сучасні медіа не лише інформують виборців, а й активно визначають політичний порядок денний, формуючи контексти обговорення та структуруючи сприйняття проблем. Для правих радикальних партій особливо вигідною виявляється тенденція до персоналізації політики: концентрація уваги на постаті лідера дозволяє цим партіям посилювати харизматичний вимір свого впливу та створювати більш емоційно насичений образ. Загострення конкуренції між медіа, пов'язане з розвитком нових технологій і процесами приватизації, стимулює їхнє прагнення фокусуватися на скандальних та конфліктних аспектах політичного життя. Це, своєю чергою, посилює антисистемні настрої, створюючи сприятливий медійний простір для правих радикальних сил [61; 73].

Важливим чинником також є характер взаємодії правих радикалів із партіями мейнстріму. У цьому питанні існують два підходи. Згідно з першим, коли традиційні партії співпрацюють із новими радикальними правими силами або їхніми союзниками, останні отримують додаткову легітимність. Така співпраця зменшує рівень стигматизації в очах виборців, а сам факт союзнництва з усталеними політичними акторами часто привертає увагу медіа, що посилює видимість і публічність правих радикалів [56]. Водночас другий підхід наголошує на протилежному ефекті: надмірна близькість до партій мейнстріму може знизити популярність радикальних правих. По-перше, це обмежує можливості мобілізації нових виборців, адже втрачається відмінність між «антисистемною» силою та «системними» акторами. По-друге, коли мейнстрімні партії займають ідеологічні ніші радикалів, вони здатні перехопити або повернути частину електорату, який інакше підтримував би крайніх правих. Нарешті, участь у співпраці з традиційними силами ускладнює для радикальних правих використання образу «єдиної опозиції до політичного класу», особливо у випадках формування широких коаліцій проти них [73].

Ймовірність виникнення, закріплення та досягнення електорального успіху правих радикальних партій значною мірою залежить від того, наскільки ефективно вони здатні використати наявні політичні можливості та внутрішні ресурси. Для будь-якої політичної сили ключовим фактором залишається збереження організаційної цілісності та згуртованості. Партія має підтримувати високий рівень мобілізації своїх членів, які виконують широкий спектр неоплачуваної роботи, без якої практична діяльність політичних об'єднань часто виявляється паралізованою. Йдеться про поширення інформаційних матеріалів, розклеювання агітаційних плакатів, організацію зустрічей з виборцями, а також про забезпечення технічної підтримки виборчих процесів, включно з роздачею бюлетенів під час голосування. Без критичної маси лояльних волонтерів жодна політична партія не може

ефективно функціонувати, що робить членську організацію фундаментальною складовою її існування.

Однак організаційна підтримка не позбавлена труднощів. Оскільки прихильники ідентифікують себе з певними ідеологічними принципами, політичною програмою чи конкретними лідерами, будь-які спроби керівництва змінити напрями партійної стратегії чи коригувати політичні позиції можуть стикатися з внутрішнім спротивом. Особливо це стосується випадків, коли нова лінія істотно відрізняється від уже усталеної політики партії. У таких обставинах потрібні значні зусилля, тривала робота та внутрішня комунікація, щоб заручитися схваленням більшості активістів. Інакше виникає ризик підриву єдності організації або навіть її розколу на ворогуючі фракції, що істотно послаблює позиції партії [73].

Одним із центральних інструментів нових праворадикальних партій є популістська стратегія, яка спрямована на протиставлення себе політичному істеблішменту. Її ефективність полягає у здатності партійних лідерів одночасно демонструвати радикальність для мобілізації прихильників і водночас пом'якшувати найбільш екстремальні прояви, щоб не відлякати поміркованих виборців. У цьому полягає ключове завдання: потрібно вміти нейтралізувати радикально налаштованих активістів, які, з огляду на власний політичний досвід і соціалізацію, часто демонструють жорсткішу позицію, ніж середній виборець правих радикалів. Багато з них мають тривалу історію участі у праворадикальних рухах, а іноді й походять із сімей, де підтримка правого екстремізму передавалася між поколіннями. Для партій, що мають коріння у позапарламентських формах праворадикальної активності, або для тих, які не мають стабільного доступу до державного фінансування, спонсорської допомоги чи підтримки медіа, це завдання стає ще складнішим. У таких випадках залежність від волонтерів і радикалізованих членів організації лише зростає [47].

Якщо ж праворадикальній партії вдається отримати парламентське представництво, виникає потреба у її подальшій трансформації. На цьому

етапі від партії очікується формування більш структурованої та послідовної політичної програми, а також розвиток розгалуженої організаційної мережі, здатної забезпечувати ефективну роботу в умовах парламентської політики. Ще складнішою ситуація стає тоді, коли така партія входить до складу урядової коаліції. У цьому випадку значно ускладнюється використання риторики «антисистемності» та критики політичного істеблішменту, адже партія фактично стає частиною системи, проти якої боролася. Участь у владі змушує радикальних правих до компромісів, що може відштовхнути як радикальних активістів, так і частину виборців, які підтримували їх саме за протестну риторику [73].

Серед комплексу чинників, що зумовлюють зростання популярності праворадикальних партій у сучасній Європі, дослідники виокремлюють низку взаємопов'язаних соціально-економічних, політичних та культурних причин. По-перше, ключовим каталізатором стали інтенсивні міграційні процеси, кульмінацією яких стала міграційна криза 2015–2016 рр. Потоки біженців та мігрантів із Близького Сходу, Африки та Азії спричинили масштабні суспільні дискусії, що, у свою чергу, створило сприятливий ґрунт для експлуатації теми «загрози» європейським культурним ідентичностям та соціальним стандартам у політичному дискурсі правих радикалів [8].

По-друге, важливим чинником стали структурні трансформації, викликані глобалізаційними процесами. Внаслідок переміщення виробництв до регіонів із дешевшою робочою силою відбулося зростання безробіття у розвинутих країнах, що посилює соціальне розшарування та формування нових суспільних розколів. Особливо відчутним це стало в постіндустріальних регіонах, де занепад традиційних галузей економіки супроводжувався кризою місцевих спільнот і зниженням соціальних стандартів. На цьому ґрунті праві популісти мобілізували невдоволення тих, хто відчув себе «забутим» у новій глобальній економіці [8].

По-третє, варто наголосити на системних суперечностях і кризових тенденціях глобальної економіки. Неоліберальна модель, заснована на

ідеології конкуренції, приватизації та фінансової дерегуляції, у поєднанні зі скороченням соціальних гарантій та ослабленням профспілкового руху, призвела до концентрації капіталу, стагнації заробітних плат, подорожчання житла та звуження соціальних можливостей для широких верств населення. Як наслідок – зростання нерівності та поширення почуття соціальної несправедливості, яке активно використовується праворадикальними та популістськими силами у своїх політичних кампаніях [8].

По-четверте, вкрай важливим фактором є наростаюче невдоволення політичним статус-кво, що проявляється у кризі легітимності традиційних партій та інституцій. Недовіра до «мейнстримних» партій, сприйняття їх як віддалених від потреб пересічних громадян та занурених у внутрішньоелітні інтереси, створює простір для зростання правих популістів, які позиціонують себе як «справжніх представників народу» [8].

Крім того, на політичні уподобання значно вплинула трансформація системи цінностей. Поступовий перехід від матеріалістичних орієнтацій до постматеріалістичних супроводжується появою нових питань суспільного порядку денного: прав меншин, мультикультуралізму, фемінізму. Водночас значна частина суспільства відчуває ці зміни як виклик традиційним нормам та культурним уявленням, що сприяє радикалізації та популярності правих рухів [8].

Важливим контекстом є і процеси інституційної трансформації Європейського Союзу. Безпрецедентне розширення ЄС породило нові виклики у сфері інтеграції, управління та забезпечення рівноваги між державами-членами. Ці процеси призвели не лише до інституційної нестабільності, а й до поширення популістських дискурсів, що критикують ЄС як надмірно бюрократичну і віддалену від громадян структуру. Праворадикальні сили активно спекулюють на питаннях «ісламізації» європейських суспільств, уявних загрозах європейським культурним цінностям, а також на темах національного суверенітету [8].

Не менш значущими є чинники електорального порядку. Зокрема, пропорційні виборчі системи з низьким прохідним бар'єром створюють сприятливі умови для потрапляння нових праворадикальних партій до парламентів, посилюючи їхній політичний вплив. Водночас медіатизація та віртуалізація політики дозволяє радикальним силам ефективніше поширювати свої меседжі, активно використовуючи соціальні мережі та цифрові платформи для мобілізації протестного електорату [8].

Прикладом можуть слугувати Німеччина та Велика Британія. У Німеччині значні економічні відмінності між Сходом і Заходом часто пояснюють поширенням євроскептицизму та антимігрантських настроїв у східних землях. У Великій Британії ж голосування за BREXIT значною мірою відображало невдоволення соціально-економічними умовами у депресивних постіндустріальних регіонах, мешканці яких сприйняли вихід з ЄС як можливість захисту власних інтересів [73].

Загалом критика Європейського Союзу у риторичі правих популістів ґрунтується на кількох постулатах: уявленні ЄС як бюрократичної елітарної інституції, яка обмежує національний суверенітет; оцінці його як джерела економічних проблем; а також зображенні його як каталізатора міграційних процесів – як завдяки принципу свободи пересування, так і через політику квот для біженців. Усе це створює сприятливий ґрунт для зростання популярності праворадикальних партій, які апелюють до національних інтересів та традиційних цінностей, протиставляючи себе «елітам» і наднаціональним структурам.

Британський культуролог і соціолог Стюарт Голл, аналізуючи вплив глобалізаційних процесів на формування як індивідуальних, так і колективних ідентичностей, дійшов висновку, що глобалізація має амбівалентний і суперечливий характер. З одного боку, інтенсивні культурні потоки між націями та зростання глобального споживання здатні зумовлювати процеси культурної гомогенізації. Це проявляється у витісненні локальних культурних особливостей універсальними, стандартизованими моделями поведінки та

споживання, що формує нові глобальні ідентичності й водночас стирає національно специфічні форми культурної самореалізації. З іншого боку, міграційні процеси створюють передумови для виникнення нових гібридних ідентичностей, які базуються на перетині культурних практик і підтримуються діаспорними спільнотами. Такі гібридні ідентичності дозволяють одночасно належати до кількох культурних та історичних контекстів, що розширює спектр можливостей для ідентифікації [41].

Разом з тим, міграційні потоки можуть мати й протилежний ефект – замість розмивання вони здатні посилювати відчуття належності до «своїї» групи. Домінуючі етнічні спільноти, які сприймають присутність «інших» як загрозу усталеному порядку, намагаються відновити та укріпити національну ідентичність. У відповідь на досвід дискримінації, расизму та соціальної ізоляції меншини також консолідуються, підсилюючи свою групову ідентичність. Таким чином, глобалізація одночасно сприяє як культурному змішуванню, так і зростанню поляризації у суспільстві, що загострює соціальні конфлікти й формує нові лінії поділу.

Праворадикальні партії активно використовують цю амбівалентність глобалізаційних процесів у власній політичній риторичі. Вони позиціонують себе як сили, що мають захистити національну ідентичність від «загроз» ззовні, посилюючи наративи про небезпеку іноземців. У їхніх дискурсах чужинці постають у трьох основних образах загрози: по-перше, як ризик для національної безпеки (через пов'язування мігрантів із терористами, злочинцями або сексуальними насильниками); по-друге, як загроза економічному добробуту (через конкуренцію за робочі місця та тиск на систему соціального забезпечення); по-третє, як виклик для національної ідентичності (через небажання мігрантів інтегруватися у приймаюче суспільство) [8].

Цей комплекс страхів посилюється соціально-економічною нестабільністю та відчуттям безсилля держави перед глобальними процесами. В умовах неоліберальної глобалізації та інтеграційних практик Європейського

Союзу держави дедалі менше контролюють рух капіталу, товарів, послуг і людей. Це створює у громадян враження, що національний суверенітет фактично підірвано, а політичні еліти не спроможні або не зацікавлені у захисті інтересів власних громадян. Традиційні політичні партії, як правого, так і лівого спектру, часто сприймаються як співвідповідальні за цю ситуацію. Вони не лише прийняли неолібералізм як основу економічної політики, а й трансформували його у своєрідну «раціональність», яка робить глобалізацію неминучою та безальтернативною. У результаті праві радикальні сили постають у ролі єдиних політичних акторів, здатних висловити протест проти панівного порядку та мобілізувати суспільне невдоволення у націоналістичному напрямку.

Аналіз причин зростання підтримки правих популістських партій у сучасних демократичних суспільствах засвідчує їх багатофакторний і комплексний характер. Поєднання чинників попиту та пропозиції формує сприятливе середовище для радикальних правих сил, які здатні одночасно апелювати до емоційних потреб виборців і трансформувати їх у політичний капітал. З одного боку, виборча база таких партій ґрунтується на феномені відносної депривації, кризі ідентичності, культурній невпевненості та відчутті загрози з боку міграційних процесів. Ці настрої підсилюються структурними трансформаціями постіндустріального суспільства, посиленням індивідуалізації та маргіналізацією окремих соціальних груп. З іншого боку, стратегічна діяльність самих партій – від використання медіаресурсів і харизматичних лідерів до маніпулювання темами імміграції, євроскептицизму й критики політичних еліт – забезпечує їх здатність ефективно мобілізувати протестний електорат.

Сукупність цих чинників створює умови, за яких праворадикальні партії перестають бути лише маргінальним явищем і набувають потенціалу системних акторів у політичних процесах. Їхня популярність є відображенням не лише економічних і соціальних проблем, а й глибинних культурних та ціннісних конфліктів сучасних демократій. Водночас стійкість і

довготривалість підтримки залежить від здатності таких партій адаптуватися до інституційних умов, підтримувати організаційну єдність і балансувати між радикальністю та поміркованістю. Отже, феномен зростання праворадикальних сил є результатом взаємодії соціальних настроїв, політичних можливостей та стратегій партій, що свідчить про його складність і потребує подальшого системного дослідження.

РОЗДІЛ 3.

ПРАВІЙ РАДИКАЛІЗМ В КРАЇНАХ ЦЕНТРАЛЬНОЇ ЄВРОПИ

На сьогодні в європейській політиці спостерігається тенденція до посилення радикальних партій та збільшення їх популярності серед електорату. Відповідно до результатів дослідження, проведеного в університеті Амстердаму, у 2021 році 32% виборців віддавали перевагу партіям, які виступають проти влади (1990-х роках таких було лише 12%). Праворадикальні партії сьогодні становлять приблизно половину цієї частки, і їх підтримка з боку електорату постійно зростає [16].

Ці партії об'єднують етнічний націоналізм, антисистемну риторику та критичне ставлення до іммігрантів і меншин, викликаючи занепокоєння щодо потенційного впливу на принципи соціал-демократії, мультикультуралізму та етнічного плюралізму. Проте Центрально-Східна Європа (ЦСЄ) залишалася значною мірою поза увагою дослідників, незважаючи на теоретичну сприятливість регіону для розвитку праворадикальних рухів через політичну та економічну нестабільність постсоціалістичних країн. Електоральні дані показують, що радикальні праві партії ЦСЄ загалом не досягали рівня підтримки своїх західноєвропейських аналогів. Науковий аналіз показує, що економічні чинники, зокрема рівень безробіття та ВВП на душу населення, не є визначальними для виборчого успіху праворадикальних партій у ЦСЄ. Це свідчить про обмежену кореляцію між економічною депривацією та виборчою поведінкою праворадикальних електоратів, що узгоджується з висновками щодо західноєвропейських партій, де структурні соціальні та економічні чинники не пояснюють повністю динаміку підтримки [11].

Ключовим об'єднуючим фактором для праворадикальних партій, як у Західній, так і в Центрально-Східній Європі, є культурна ідеологія, зосереджена на етнічному націоналізмі та захисті «чистої» нації. Економічні

платформи цих партій варіюють від неоліберальних до протекціоністських, а в деяких випадках включають соціальні програми, проте це не змінює їхньої центральної ксенофобської та етноцентричної ідеології. В ЦСЄ «шовінізм соціального забезпечення» часто спрямований не на іммігрантів, а на корінні меншини, такі як роми чи євреї [11].

Історичний контекст відіграє важливу роль у формуванні праворадикальних партій ЦСЄ. Після розпаду соціалістичних режимів нові праві використовують залишки націоналістичної субкультури та інфраструктури старих партій, дистанціюючись від прямого наслідування фашистських режимів, водночас спираючись на етнічну риторику та символіку. Водночас постсоціалістичне минуле регіону визначає особливості взаємодії з іншими політичними акторами: комуністичні спадкоємці зберігають вплив і часто виступають культурно консервативними союзниками праворадикалів, що контрастує із західноєвропейським політичним ландшафтом. Центрально-Східноєвропейські праворадикальні партії, подібно до західноєвропейських, активно експлуатують наратив культурної втрати – будь то через євроскептицизм у Західній Європі або критику радянської та пострадянської політики в ЦСЄ. Етнічний націоналізм стає ключовою ідеологічною осі, що визначає політичні платформи та мобілізацію електорату [11].

В нашому дослідженні ми розглянемо особливості розвитку правого радикалізму в країнах Центральної та Східної Європи на прикладі таких країн як Польща, Чехія, Словаччина, Угорщина

Після падіння комуністичного режиму у 1989 році Польща стала ареною активності різномірних ультраправих рухів, до яких входять неонацисти, неофашисти, ультранаціоналісти та расистські футбольні хулігани. Перший посткомуністичний насильницький напад було зафіксовано того ж року на варшавський офіс «Польської соціалістичної партії», що свідчило про швидке відродження радикальних ідей у посткомуністичному суспільстві. Незважаючи на обмежувальні закони про зброю та урядові заборони, польські

насильницькі ультраправі групи продовжували планувати та здійснювати напади, хоча вони рідко призводили до масових жертв. У 2012 році польські служби безпеки заарештували чоловіка, пов'язаного з норвезьким масовим вбивцею Андерсом Брейвіком, який планував терористичний напад на парламент. У 2019 році було затримано двох осіб, які нібито готували атаку на мечеть за сразком нападу у Крайстчерчі. Ці випадки демонструють, що навіть у відносно стабільному політичному середовищі насильницькі ультраправі активності залишаються реальною загрозою для безпеки [32].

Культурно-ідеологічна база польської ультраправи ґрунтується на історичних наративах Романа Дмовського, ідеолога міжвоєнного періоду, який підкреслював роль католицизму у формуванні «справжніх поляків» і визначав націю через релігійні, етнічні та культурні ознаки. Спадкоємцями його ідей стали численні медіа та організації, такі як «Радіо Марія», що активно веде пропагандистську діяльність, а також ультраправі групи, зокрема Асоціація «Марш Незалежності», «Національний рух», «Всепольська молодь» та «Національний радикальний табір». Ці організації поєднують релігійний консерватизм, націоналістичну ідентичність та політичну активність, організовують марші, тренінги, культурні заходи, фестивалі та спортивні події, формуючи у молоді почуття національної спільноти і залучаючи їх до політичної активності [32].

Соціальна база польської ультраправи формується переважно серед старших консервативних громадян, мешканців економічно депресивних регіонів півдня та сходу країни, а також у невеликих містах і селах, де відчувається соціально-економічна незахищеність. Водночас ці організації активно залучають молодь через культурно-патріотичні та релігійні програми, навчальні табори, спортивні тренування та фестивалі, що дозволяє передавати ідеологію новим поколінням і формувати довгостроковий електоральний потенціал [32].

Міжнародні контакти польських ультраправих сприяють розвитку транснаціональної мережі. З 1990-х років неонацисти та ультраправі активісти

з Чехії, Німеччини, Угорщини та інших країн відвідують Польщу для участі у музичних фестивалях, турнірах ММА «лише для білих», воєнізованих тренуваннях та конференціях, присвячених націоналістичним ідеям. Після європейської міграційної кризи та формування уряду PiS у 2015 році активність цих заходів значно зросла, що поєднувалося зі збільшенням популярності «Маршу Незалежності» та консервативної риторики, зміцнюючи міжнародні зв'язки польських ультраправих і створюючи базу для обміну ідеями та практиками [32].

Військові дії Росії в Україні спричинили внутрішній розкол серед польських ультраправих. Деякі проросійські діячі вбачають у політиці В. Путіна модель для Польщі, тоді як інші категорично засуджують російську агресію. Проросійські настрої часто поєднуються з антиамериканськими та антиєвропейськими поглядами серед тих поляків, які не відчули обіцяного економічного прогресу після вступу Польщі до ЄС. Міжнародні контакти польських ультраправих з колегами з Росії відомі ще з 2000 року, зокрема через депутата М. Піскорського, заарештованого у 2016 році за зв'язки з РФ [32].

Парламентські вибори 2023 року відобразили часткові зміни у політичному ландшафті країни. Партія «Право і справедливість» (PiS) зберегла провідну роль, здобувши 34,5% голосів, що трохи менше, ніж у 2019 році (37,6%). Найбільші ультраправі та націоналістичні групи, представлені через «Конфедерацію свободи та незалежності», отримали 7,2% голосів і 12 депутатських мандатів. «Конфедерація» виникла як союз кількох популістських і націоналістичних партій, включаючи «KORWiN», «Національний рух Польщі», «Конфедерацію польської корони» та громадську організацію «Союз християнських родин». «Національний рух» та «Польське національне відродження» залишаються поза парламентом, проте активно впливають на громадську думку через участь у маршах, культурних заходах, публікаціях та медіа-активності [80].

Результати виборів підтверджують наявність стабільного ядра ультраправого електорату, який діє як в межах правлячої коаліції, так і через позапарламентські структури. Партія PiS продовжує використовувати риторiku на захист «традиційної сім'ї» та національної ідентичності, водночас співпрацюючи з організаціями на кшталт «Маршу Незалежності» та Національного радикального табору, що посилює їхній вплив серед молоді та консервативного електорату. Ультраправі організації активно взаємодіють із політичними партіями та суспільними інституціями, впливаючи на формування електоральних настроїв і культурного дискурсу [67]. (71).

Таким чином, польська ультраправиця є складним та багаторівневим явищем, що поєднує насильницькі та мирні форми активності, транснаціональні контакти, вплив на молодь та політичний електорат. Взаємодія з державними структурами та суспільними інститутами сприяє легітимізації їхньої діяльності та стабілізації впливу на національну ідентичність і політичний ландшафт, водночас створюючи потенційні виклики для демократичного розвитку та політичної плюралістичності в Польщі [32; 67].

У 2025 році Польща обрала нового президента – історика та колишнього керівника Інституту національної пам'яті Карола Навроцького. Його перемога стала важливим сигналом для політичного ландшафту країни, відображаючи посилення правого радикалізму та націоналістичних тенденцій. Навроцький, висунутий партією «Право і справедливість» (PiS), здобув 50,89% голосів у другому турі, обігнавши кандидата від «Громадянської платформи» (КО) Рафала Тшасковського, який отримав 49,11%. Цей результат став найменшою різницею у польських президентських виборах після 1989 року (72)

Платформа Навроцького включала патріотичні, про-християнські та про-НАТО позиції, а також підтримку Дональда Трампа. Під час кампанії він підписав декларацію, запропоновану лідером «Конфедерації» Славоміром Ментценом, що включала вимоги щодо обмеження прав ЛГБТКІ+ та боротьби з «лівою пропагандою» [7].

Перемога Навроцького стала серйозним ударом по уряду Дональда Туска, оскільки президент має право вето, що може заблокувати прогресивні реформи. Це також свідчить про зростання впливу правих радикальних сил у Польщі та Європі загалом. Таким чином, обрання Навроцького президентом Польщі підкреслює посилення націоналістичних тенденцій та правого радикалізму в країні, що може мати значний вплив на внутрішню та зовнішню політику Польщі в найближчі роки [7].

Падіння комуністичного режиму у 1989 році в Чеській Республіці створило передумови для виникнення нових форм політичної активності, включно з тими, що перебували на периферії політичного спектру. На перший погляд, більшість чеського суспільства підтримала курс на ліберальну демократію та економічну трансформацію, однак результати виборів показали, що частина населення залишалася незадоволеною змінами. Протягом 1990-х років «Комуністична партія Чеської Республіки» постійно отримувала від 10 до 12% голосів, а у 2002 році – 18%, тоді як «Республіканська партія» Мірослава Сладека набирала 6–8% голосів на виборах 1992 та 1996 років. Разом ці політичні суб'єкти об'єднували близько 20% виборців, що свідчило про стійке незадоволення частини населення напрямком політичного розвитку. Після 1998 року, коли республіканці не пройшли до парламенту, ультраправі формально зникли з парламентської арени, але залишки їхнього електорату продовжували шукати політичні платформи для вираження свого протесту [25].

У цей період основним ядром крайніх правих у Чеській Республіці стала субкультура скінхедів, що сформувала насильницький та антисистемний контекст для радикальних рухів. Скінхедське середовище, яке протягом майже 15 років було центральним елементом ультраправої активності, поєднувало захоплення нацизмом, насильницькі дії та антисистемну риторіку. Водночас держава концентрувала увагу на цих групах, ігноруючи організації, що дистанціювалися від насильства або екстремізму, що фактично закривало простір для «м'якших» форм ультраправого активізму. Це тривало до 2013

року, коли розпалися останні організації, пов'язані зі сценою скінхедів, зокрема «Національний Опір» та «Автономні націоналісти» [25].

Ключовим фактором, що сприяв легітимізації ультраправих партій, стало поєднання кількох глобальних і локальних криз. Фінансова криза 2008 року стимулювала зростання антисистемних настроїв, а міграційна криза 2015 року привернула увагу громадськості до антиісламських та націоналістичних наративів. Ці події супроводжувалися активізацією дезінформаційної сцени, яка надавала нові можливості для поширення радикальних меседжів. Вплив дезінформації посилювався під час пандемії COVID-19, коли антивакцинаторські рухи, радикальні ультраправі групи та сегменти дезінформаційних платформ об'єдналися у загальні мережі протесту проти уряду та ліберальної демократії. Частина цих груп почала орієнтуватися на авторитарні моделі управління, включно із позитивним образом Росії та Володимира Путіна, що демонструвало транснаціональний вплив ідей ультраправих на місцеві рухи. Основними суб'єктами сучасної правої радикальної політики в Чехії на сьогодні є «АНО» 2011 (ANO 2011), «Свобода та пряма демократія» (Freedom and Direct Democracy, SPD), «Присяга» (Přísaha), «Автомобілісти за себе» (Motorists for Themselves) та «Альянс за незалежність Чеської Республіки» (Alliance for the Independence of the Czech Republic) [25].

Нова фаза правого радикалізму в Чехії почалася зі створення ультраправої популістської партії «Світанок прямої демократії» (Úsvit přímé demokracie) Томіо Окамури, яка пройшла до парламенту після виборів 2013 року. Відмова партії від відкритого неонацизму та насильства дозволила їй легітимізуватися в очах ширшої громадськості. Партія трансформувала свою ідеологічну платформу, акцентуючи на популізмі, консервативних та соціальних програмах, а також на антиісламських наративах, що з'явилися у 2014–2015 роках. Ця трансформація відображала загальноєвропейські тенденції: ультраправі рухи після 2001 року, у контексті глобальних загроз та терактів, адаптували свою риторику, замінюючи відкритий расизм і антисемітизм на антиісламізм, а заклики до авторитаризму – на «пряму

демократію» та популістські платформи. Партія «Свобода та пряма демократія» (SPD) під керівництвом Томіо Окамури концентрується на націоналізмі, євроскептицизмі та антиімміграційній риториці. На європейських виборах 2024 року SPD не здобула мандатів, проте очікується, що на парламентських виборах 2025 року її підтримка залишиться на рівні 10–12%, що дозволяє партії зберігати вплив у національному політичному ландшафті [25].

Партія ANO 2011 на чолі з Андрієм Бабішем позиціонує себе як правий популістський рух із елементами економічного націоналізму та поміркованого євроскептицизму. ANO демонструє стабільну підтримку серед виборців, що підтверджують результати останніх виборів: на європейських виборах 2024 року партія здобула три мандати в новоутвореній групі «Патріоти Європи», а за результатами попередніх опитувань щодо парламентських виборів 2025 року ANO лідирує з показником 31,3%, значно випереджаючи коаліцію SPOLU (20,2%). Сильна підтримка партії ANO надає їй потенціал сформувати уряд, що може включати участь інших правих партій, таких як SPD або Stálo! [25].

«Присяга», правий популістський рух на чолі з Робертом Шлахтою, зосереджується на боротьбі з корупцією та консервативних цінностях. На останніх європейських виборах 2024 року партія не отримала мандатів, а за прогнозами парламентських виборів 2025 року очікувана підтримка коливається на рівні 5–7% [25].

Менш впливові, але помітні на політичній сцені, партії «Автомобілісти за себе» (Motorists for Themselves) та «Альянс за незалежність Чеської Республіки» (Alliance for the Independence of the Czech Republic) також відносяться до правого радикального спектру. «Автомобілісти за себе» наголошують на національному консерватизмі та євроскептицизмі, прогнозована підтримка на парламентських виборах 2025 року – 3–5%. «Альянс за незалежність Чехії» позиціонує себе як ультранаціоналістичний

рух із жорстким євроскептицизмом, а його підтримка коливається на рівні 1–2%. На європейських виборах 2024 року ці партії мандатів не здобули [25].

Аналіз результатів останніх виборів демонструє, що хоча жодна праворадикальна партія Чехії не домінує на європейській арені, їхня стабільна підтримка серед частини населення свідчить про існування тривалого запиту на націоналістичні та популістські ідеї. Зокрема, європейські вибори 2024 року показали успіх коаліції «Патріоти Європи», до якої увійшли ANO та інші праві рухи, що відображає спробу легітимізувати ці сили на міжнародному рівні. У парламентській перспективі 2025 року ANO демонструє лідерство та має потенціал для формування коаліцій із правими партіями, тоді як інші радикальні партії, такі як SPD та «Присяга», зберігають менший, але стабільний електоральний вплив [25].

Російське вторгнення в Україну у 2022 році сприяло додатковій радикалізації частини чеського суспільства, стимулюючи поширення проросійських наративів у дезінформаційних мережах та посилюючи політичну поляризацію. Одночасно економічні труднощі, зростання цін на енергоносії та загострення соціальної невдоволеності створили сприятливий ґрунт для поширення ультраправих ідеологій та популістських гасел. Ці процеси демонструють, що сучасний чеський правий радикалізм формується як продукт багатовимірної динаміки, яка поєднує історичну пам'ять, активність субкультур, трансформацію ультраправих рухів та вплив глобальних кризових факторів [25].

Отже, чеський правий радикалізм ХХІ століття характеризується високою адаптивністю та здатністю інтегруватися у легітимні політичні процеси через популістські платформи. Водночас він активно використовує антисистемні наративи та дезінформацію для мобілізації частини населення. Це явище відображає взаємодію локальних і глобальних чинників, історичних передумов, а також економічних і політичних криз, що пояснює його стійкість та потенційну загрозу для демократичних інституцій. Правий радикалізм у Чехії перебуває в тісному зв'язку із загальноєвропейськими тенденціями.

Подібно до Франції, Італії та Нідерландів, чеські партії намагаються поєднати консервативну риторiku з вимогами «прямої демократії» та антисистемними меседжами. Він характеризується поєднанням популістського та націоналістичного спрямування, внутрішньополітичного впливу із транснаціональними тенденціями правого спектру, зберігає стабільну підтримку серед виборців та закладає основу для подальшого впливу на політичний процес як на національному, так і на європейському рівні.

З моменту вступу Словаччини до Європейського Союзу (ЄС) у 2004 році популістські партії відіграють значну роль у національній політиці. Популізм у Словаччині представлений кількома партіями з різною ідеологією та позиціями щодо ЄС. За даними PopuList 3.0, такими є «Smer», «Звичайні люди та незалежні особистості» (OĽaNO), перейменована на «Рух Словаччина» (MS) у 2023 році, «Ми родина» (SR) та ĽSNS (Котлебісти – Народна партія Наша Словаччина). Спільним для них є протиставлення «доброчесного народу» та «корумпованої політичної еліти». Водночас популізм у цих партій не є виключною характеристикою, а лише частиною ідеологічного комплексу [52].

Партія «Smer», заснована наприкінці 1990-х років як ліва соціал-демократична, згодом перейшла до ультраправих позицій під керівництвом Роберта Фіцо. Пандемія COVID-19 і криза в Україні сприяли посиленню антиурядових настроїв, якими Фіцо ефективно скористався, посилюючи націоналістичні та антиєвропейські меседжі. MS (OĽaNO) починала як антикорупційний рух, орієнтований на «простих людей», і досягла успіху на виборах 2020 року, сформувавши коаліційний уряд із чотирьох партій. Однак управлінські проблеми та внутрішньополітичні конфлікти призвели до втрати підтримки та падіння рейтингу партії. ĽSNS відзначалася ультраправою ідеологією та радикальною нативістською риторикою, досягнувши парламентського представництва у 2020 році, проте фракційні конфлікти призвели до створення нової партії «Республіка» та зниження підтримки ĽSNS [85].

У країні з пропорційною виборчою системою парламентське представництво визначається здатністю формувати коаліції, які мають більшість. Однак у Словаччині популістські партії здебільшого забезпечували собі провідні позиції: партія «Напрямок – Словацька соціал-демократія» (Smer) перемагала на п'яти національних виборах, а «Звичайні люди та незалежні особистості» (OLaNO), перейменована на «Рух Словаччина» (MS) у 2023 році, очолила уряд у 2020 році. При цьому п'ять із шести перемог популістських партій супроводжувалися контролем над урядом.⁽⁷⁴⁾ На національних парламентських виборах 2023 року «Smer» отримала 22,9% голосів і сформувала коаліцію з «Hlas» та «Словацькою національною партією» (SNS). Соціально-ліберальна PS посіла друге місце з 18% голосів. Після виборів уряд анонсував радикальні зміни в сфері медіа, прокуратури та законодавства щодо НУО, що викликало критику громадянського суспільства та опозиції [85].

Водночас на виборах до Європарламенту (ЄП) популістські партії демонструють меншу стабільність. «Smer» виграла двічі (2009 і 2014), тоді як інші партії, такі як Словацький демократичний та християнський союз (2004) і «Прогресивна Словаччина» (PS, 2019 і 2024), здобували перемоги. Ця відмінність пояснюється нижчою явкою виборців та здатністю опозиційних партій мобілізувати електорат проти уряду, а також більш вираженою проєвропейською мотивацією прихильників опозиційних партій [52].

Вибори до ЄП у 2024 році відбулися на тлі політичної напруги після замаху на Фіцо у травні 2024 року. Популістські партії продовжили просувати націоналістичні та антиєвропейські наративи. «Smer» здобула 24,8% голосів, збільшивши представництво в ЄП до п'яти депутатів, тоді як L'SNS та MS не подолали 5% бар'єр. Результати виборів відобразили поєднання внутрішньополітичної мобілізації, особистої симпатії до Фіцо та політичного розчарування частини електорату MS [85].

Аналіз передвиборчих позицій демонструє значну варіативність у підходах популістських партій. «Smer» продовжує критично оцінювати

політику ЄС щодо України, Зелену угоду та пандемію COVID-19, поєднуючи лояльність до ЄС з антиєвропейською риторикою. LSNS виступає за вихід Словаччини з ЄС та поширює радикально націоналістичні наративи, тоді як MS підтримує європейську інтеграцію та допомогу Україні, але зберігає критику ЄС щодо корупції та Зеленого курсу [52].

Результати та поведінка популістських партій у Словаччині свідчать про складну динаміку: національні вибори зазвичай сприяють їхньому успіху, тоді як європейський рівень показує обмежену підтримку. Усе це підкреслює політичну фрагментацію, неоднорідність популістичних рухів та взаємозв'язок між внутрішньою політикою та європейською інтеграцією [52].

Таким чином, правий радикалізм у Словаччині має багатошарову природу: він включає ультраправі, націоналістичні, консервативні та популістські елементи, які змінюють політичну конфігурацію країни та впливають на її позицію у ЄС. Виборчі результати останніх років демонструють, що підтримка цих партій залежить від внутрішньої політичної нестабільності, персоналізованого лідерства та здатності апелювати до суспільного розчарування, що має важливі наслідки для майбутнього політичного розвитку Словаччини.

Правий радикалізм в Угорщині є складним політичним явищем, яке сформувалося під впливом історичних травм, соціально-економічних криз та трансформацій після вступу країни до Європейського Союзу (ЄС). Співробітництво між Будапештом та Брюсселем було започатковано у 1991 році, коли Угорщина однією з перших підписала «Угоду про асоціацію». 12 квітня 2003 року на референдумі при явці 42,2% 84% громадян підтримали вступ до ЄС, а 15 грудня 2004 року парламент одноголосно ратифікував договір про членство [4].

На початковому етапі інтеграції угорське суспільство відзначалося високим рівнем єврооптимізму. За даними соціопитувань, 68% громадян підтримували членство в ЄС, тоді як проти висловлювалися лише 14%.

Європейська інтеграція сприймалася як можливість швидкого вирішення економічних проблем та підвищення рівня життя населення [1].

Однак у 2004 році виникли перші конфлікти між Будапештом та Брюсселем через виконання бюджетних зобов'язань, встановлених Маастрихтською угодою (дефіцит бюджету не більше 3% ВВП). Погіршення економічної ситуації, масові банкрутства, особливо в аграрному та харчовому секторах, а також контроль ТНК над значною частиною угорської економіки та іноземна власність 80% банківських активів призвели до різкого зниження довіри до влади [43].

Фінансово-економічна криза 2008–2010 років стала каталізатором зростання правих сил. Угорщина зіткнулася з дефіцитом валюти, знецінюванням форинту, масовим безробіттям та втечею іноземного капіталу. Якщо доходи в ЄС впали на 12,2%, в Угорщині зниження досягало 35,6% (IMF, 2010). Уряд вдався до зовнішніх позик у рамках ЄС, МВФ та Світового банку, що призвело до збільшення державного боргу до 65% ВВП [3].

Саме в цих умовах на політичній арені зростає вплив правих партій. На парламентських виборах 2010 року коаліція «Фідес» і ХДНП під керівництвом Віктора Орбана отримала 67,88% голосів, а праворадикальна партія «Йоббік» (За майбутнє Угорщини) посіла третє місце, здобувши 47 мандатів. В цілому, 80% мандатів парламенту дісталися правим консервативним силам [15].

Партія «Йоббік» виникла у 2003 році на основі студентського руху «Правове молодіжне товариство», об'єднавши молодих людей, розчарованих у діяльності традиційних партій («Фідес», «За справедливість і життя»). У «Установчому маніфесті» партія виступила проти існуючих політичних структур і заявила про мету захищати інтереси всіх угорців, формуючи патріотичні консервативні цінності та моральне оновлення нації [65].

Ідеологія «Йоббік» ґрунтується на радикальному етнонаціоналізмі, великодержавному угорському націоналізмі, християнсько-консервативних цінностях та антиглобалізмі. Партія активно виступала проти соціальних привілеїв циганської меншини, заснувала парамілітарну структуру «Угорська

гвардія» для патрулювання циганських кварталів та відстоювала ідею асиміляції циган у угорське суспільство [30].

Євроскептицизм «Йоббік» спершу був жорстким: партія виступала за референдум щодо виходу з ЄС, критикувала єдиний зовнішньо-безпековий курс ЄС, підтримувала проросійські ініціативи, визнання анексії Криму та Брекзит. У 2016 році розпочався процес ребрендингу партії, спрямований на дистанціювання від радикальних та антисемітських позицій. До 2018 року «Йоббік» перетворилася на правоцентристську партію з елементами м'якого євроскептицизму, орієнтуючись на захист традиційних християнських цінностей та критику політики Орбана. За результатами виборів 2018 року «Йоббік» стала другою політичною силою в країні, отримавши 26 мандатів в парламенті [22].

Ребрендинг не приніс очікуваних результатів: на парламентських виборах 2022 року «Йоббік» отримала лише 9 мандатів, що свідчить про втрату частини традиційного електорату через участь у коаліції з ліволіберальними силами [53].

Таким чином, розвиток правого радикалізму в Угорщині демонструє класичну модель трансформації: від радикально-націоналістичної та євроскептичної партії до правоцентристської структури мейнстріму з елементами помірною націоналізму. Досвід «Йоббік» вказує на складність поєднання радикальної ідеології та прагнення інтегруватися у політичний мейнстрим, що супроводжується значними ризиками втрати електоральної підтримки та ідентичності політичної сили. У 2018 році частина членів «Йоббіка» покинула партію через її помірковану орієнтацію та заснувала нову політичну силу – «Наша Батьківщина». Ця партія відзначається ще більш радикальними націоналістичними поглядами, виступає проти імміграції, ЛГБТ+ прав та підтримує традиційні християнські цінності. Окрім політичних партій, в Угорщині існують й інші радикальні організації, такі як «Молодь Шістдесяти Чотирьох Комітетів» (HVIM), які пропагують угорський іредентизм та перегляд кордонів, встановлених Тріанонським договором. Ці

організації активно використовують символіку та риторику, що нагадує часи міжвоєнного періоду [29].

Отже, правий радикалізм у країнах Центральної Європи є складним і багатовимірним соціально-політичним феноменом, що формується під впливом історичних, культурних, політичних та економічних чинників. Його розвиток відображає як спадок постсоціалістичних трансформацій, так і сучасні виклики, пов'язані з глобалізацією, міграційними потоками та економічною нестабільністю. Незважаючи на різні національні контексти, можна виділити спільні риси, характерні для більшості праворадикальних рухів регіону: акцент на національній ідентичності, критика політичного істеблішменту, відчуття культурної та соціальної загрози, а також прагнення до створення альтернативних структур впливу на суспільну думку.

Особливо важливим є те, що праві радикальні партії та рухи демонструють високу адаптивність: вони здатні трансформувати свої риторичні та організаційні стратегії відповідно до змін у політичному та соціальному середовищі. Це проявляється у використанні популістської риторики, інтеграції у легітимні політичні процеси, а також у здатності формувати ширші коаліції та мережі підтримки, як на національному, так і на міжнародному рівні. Водночас, вони зберігають радикальні ідеологічні елементи, що дозволяє їм мобілізувати електоральну базу, яка відчуває незадоволення існуючими політичними та соціальними структурами.

Культурні та історичні фактори відіграють ключову роль у конструюванні образу «загрози» та визначенні цільової аудиторії. Національні наративи, пов'язані з історичною пам'яттю, релігійними традиціями та етнокультурною самобутністю, активно використовуються для легітимації радикальних позицій і формування колективної ідентичності прихильників. Така стратегія дозволяє праворадикальним силам створювати емоційний зв'язок з громадянами, формуючи відчуття спільності та «захисту» національних цінностей у кризових умовах.

Соціально-економічні фактори, хоча й не є головними детермінантами популярності правих рухів, посилюють їхню привабливість у певних групах населення. Економічна нестабільність, нерівність доходів та страх перед втратою соціального статусу створюють умови, за яких радикальні ідеї стають більш сприйнятними. У той же час, ключовим драйвером успіху залишається здатність праворадикальних партій апелювати до культурних і політичних страхів, а не лише до матеріальних потреб.

Таким чином, правий радикалізм у Центральній Європі характеризується високим ступенем гнучкості, здатністю до політичної адаптації та інтеграції в мейнстрімні політичні процеси, водночас зберігаючи радикальні ідеологічні засади. Ця здатність поєднувати антисистемні меседжі з участю у легітимних політичних структурах дозволяє правим рухам впливати на суспільний дискурс, формувати політичні настрої та створювати потенційні виклики для демократичних інститутів, політичної стабільності та соціальної згуртованості в регіоні. Водночас така динаміка демонструє, що майбутній розвиток правого радикалізму буде тісно пов'язаний із здатністю цих рухів адаптуватися до нових умов, формуючи як національні, так і транскордонні мережі впливу, що робить їх вплив на політичний ландшафт Центральної Європи стійким і довгостроковим.

ВИСНОВКИ

В результаті проведеного дослідження на тему «Діяльність праворадикальних рухів в країнах Центральної Європи: порівняльний аналіз» ми дійшли наступних висновків:

1.Правий радикалізм являється комплексним соціально-політичним явищем, яке включає ідеологічні, культурні та психологічні аспекти. Праворадикальні партії та рухи поєднують ідеологічні, організаційні та стратегічні компоненти, зокрема нативізм, авторитаризм та популізм. Їхня діяльність охоплює виборчу, протестну та субкультурну сфери, вони демонструють здатність адаптуватися до змін політичного, соціального та економічного контексту, інтегруючи традиційні націоналістичні цінності із сучасними проблемами, такими як глобалізація, міграційні кризи та трансформації соціальної структури. У Центральній та Східній Європі процеси розвитку правого радикалізму набули специфічного регіонального забарвлення, в основі якого лягли національна ідентичність і традиційні цінності як провідні мобілізаційні інструменти.

2.Детальний аналіз теоретичної та джерельної бази з досліджуваної теми показав, що попри значний обсяг наукових розвідок, проблема правого радикалізму в Центральній Європі потребує подальшого глибокого аналізу, зокрема в таких напрямках як довготривалі наслідки інтеграції радикальних організацій у мейнстримову політику, вплив цифрових комунікацій і нових медіа на мобілізаційну здатність цих партій. Розуміння цих аспектів є важливим для формування повної картини сучасного праворадикалізму та прогнозування його впливу на політичну та соціальну стабільність.

В межах нашого дослідження було використано поєднання комплексу кількісних та якісних наукових методів, що дало змогу забезпечити наукову надійність дослідження, критичну оцінку джерельної бази та виявлення

закономірностей розвитку та динаміки правого радикалізму у Центральній Європі.

3. Аналіз сучасних тенденцій розвитку політичного правого радикалізму у Європі свідчить про багатфакторну та комплексну природу цього явища. Зростання популярності праворадикальних партій у Європі є наслідком складної взаємодії соціальних настроїв, структурних трансформацій і політичних стратегій партій. Стійкість і довготривалість їх підтримки залежить від здатності адаптуватися до інституційних умов, зберігати організаційну цілісність та ефективно балансувати між протестними та ідеологічно орієнтованими сегментами електорату.

Підтримка праворадикальних партій формується під впливом взаємодії чинників попиту та пропозиції. До чинників попиту належать соціально-психологічні установки виборців, такі як відчуття відносної депривації, фрустрація, криза ідентичності, культурна невпевненість, а також сприйняття загроз з боку міграційних процесів та глобалізаційних трансформацій. Чинники пропозиції стосуються здатності самих партій перетворювати суспільне невдоволення на політичний капітал. Важливими є розробка програм, мобілізація організаційних ресурсів, використання медіа та цифрових платформ, харизматичне лідерство, а також стратегічна балансировка між радикальністю та поміркованістю для залучення ширшого електорату.

Сучасні трансформаційні процеси, такі як глобалізація, інтеграція у ЄС, економічні кризи та соціокультурні зміни, створюють сприятливий ґрунт для росту радикально правих партій, які апелюють до тем національної ідентичності, антиміграційних настроїв, критики наднаціональних структур та традиційних політичних еліт. Їхній електорат включає як соціально вразливі групи, так і частину середнього класу, що свідчить про перетин соціально-економічних категорій і широке поширення ідей правого радикалізму. Феномен правого радикалізму виступає не лише виразником економічного чи

соціального протесту, а й відображенням глибинних культурних та ціннісних конфліктів сучасних європейських демократій.

4.Правий радикалізм у країнах Центральної Європи характеризується взаємодією локальних історико-культурних чинників і глобальних кризових впливів, зберігає стійку електоральну підтримку та формує потенційні виклики для демократичних інститутів, політичної плюралістичності та соціальної стабільності, демонструє здатність до стратегічної адаптації та трансформації, що забезпечує його тривалу присутність на політичній арені регіону. Незважаючи на загальні тенденції зростання популярності праворадикальних партій у Європі, рівень їхньої підтримки в Центрально-Східній Європі є нижчим порівняно із Західною Європою, що пояснюється специфікою постсоціалістичного розвитку та структурою політичного ландшафту. Ключовим об'єднуючим фактором для правих радикальних рухів регіону є культурна ідеологія, зосереджена на етнічному націоналізмі, захисті національної ідентичності та використанні історичної пам'яті для конструювання образу загрози. Економічні та соціальні чинники є вторинними. В країнах регіону, таких як Польща, Чехія, Словаччина та Угорщина, спостерігається висока адаптивність правих радикальних сил: вони трансформують свою риторику, інтегруються у легітимні політичні процеси, створюють коаліції та міжнародні мережі підтримки. У той же час вони зберігають радикальні ідеологічні елементи, що дозволяє мобілізувати електоральну базу серед громадян, які відчують незадоволення політичним істеблішментом, соціальною несправедливістю або культурною втратою.

5.Поширення впливу правого радикалізму в Центральній Європі може мати ряд негативних наслідків для України. По-перше, зростання підтримки правих радикалів у регіоні посилює євроскептичні настрої, що може ускладнювати інтеграційні процеси України в європейські структури та сприяти формуванню антиукраїнських політичних дискурсів. По-друге, такі партії часто акцентують увагу на питаннях міграції, національної ідентичності та культурної автономії, що стимулює поширення наративів ксенофобії та

ізоляціонізму, які можуть впливати на ставлення сусідніх держав до українських громадян, зоврема до вимушених мігрантів. По-третє, економічна політика праворадикальних урядів у Центральній Європі, орієнтована на протекціонізм та підтримку національних виробників, може створювати додаткові бар'єри для українського експорту та інтеграції у регіональні ринки. По-четверте, серед більшості правих радикальних партій чітко простежуються проросійські симпатії та орієнтації, тому зростання їхнього впливу в межах національної та європейської політики може мати негативні наслідки для консолідації міжнародної підтримки України в війні проти РФ.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бойцова Л. Європейський Союз: розширення на Схід. Суспільні науки та сучасність 2002. № 2 С. 45-65.
2. Бурдюг М. М. Чинники зростання популізму в умовах ліберальної демократії. Актуальні проблеми політики. 2020. Вип. 66. С.89-97. URL: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/http://app.nuoua.od.ua/archive/66_2020/15.pdf
3. Вишеградська четвірка у Європейському Союзі. Дилема конвергенції. Ін-тут Європи РАН. Доповіді Ін-туту Європи РАН No 342, М: 2017. С.8-36.
4. Волотов О. Підсумки членства Угорщини в ЄС та НАТО. Актуальні проблеми Європи 2019 № 2. DOI: 10.31249/ape/2019.03.02
5. Кольцов В. Сутність, особливості та різновиди антисистемної політичної опозиції. Політичне життя. 2018. 1. С. 38-42.
6. Копинець Ю. Ю. Вплив сучасних тенденцій розвитку партійних систем країн Європейського Союзу на еволюцію та функціонування партійної системи України. Дисертація канд.політ.наук. 23.00.02 – політичні інститути і процеси. Ужгород, 2021. URL: https://lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/11/dis_kopynets.pdf
7. Кузьменко Ю., Куренкова О. Кароль Навроцький — новий президент Польщі. Що відомо про його програму, погляди і що він говорив про Україну. Суспільне Новини. 02.06.2025. URL: <https://suspilne.media/1032403-karol-navrockij-novij-prezident-polsi-so-vidomo-pro-jogo-programu-poglad-i-so-vin-govoriv-pro-ukrainu/>
8. Остапєць Ю. О., Петрінко В. С. Причини успіху, ідеологічні маркери та електоральні результати праворадикальних партій в країнах Європейського Союзу (2019–2022). URL:

https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/51349/1/%D0%9E%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BF%D0%B5%D1%86%D1%8C%20%D0%AE._%D0%9F%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE%D1%80%D0%B0%D0%B4%D0%B8%D0%BA%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D1%96%20%D0%BF%D0%B0%D1%80%D1%82%D1%96%D1%97%20%D0%84%D0%A1.pdf

9. Остапець Ю., Остапець І. Парламентські вибори 2022 року у країнах Європейського Союзу: причини успіху праворадикальних партій, протистояння «мейнстримних» партій та партій «нової політики». Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції «Політичні процеси сучасності: глобальний та регіональний виміри (Івано-Франківськ, 27-28 жовтня 2022 р.) у двох частинах. Частина II. Івано-Франківськ, 2022. С. 269–311.
10. Пашина Н., Іванець Т. Особливості правого популізму в країнах західної Європи та Японії: порівняльний аналіз. Multidisciplinární mezinárodní vědecký magazín «Věda a perspektivy» je registrován v České republice. Státní registrační číslo u Ministerstva kultury ČR: E 24142. № 8(27) 2023. С. 368 – 379. [https://doi.org/10.52058/2695-1592-2023-8\(27\)-368-379](https://doi.org/10.52058/2695-1592-2023-8(27)-368-379)
11. Полякова А. Праворадикальні партії в Центрально-Східній Європі: це економіка? Спільне: журнал соціальної критики. 2012. №5. С. 39-52. URL: <https://commons.com.ua/uk/pravoradikalni-partiyi-v-tsentralno/>
12. Правий радикалізм в європейському політичному процесі. URL: <https://www.cir-ps.com/post/%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%B8%D0%B9-%D1%80%D0%B0%D0%B4%D0%B8%D0%BA%D0%B0%D0%BB%D1%96%D0%B7%D0%BC-%D0%B2-%D1%94%D0%B2%D1%80%D0%BE%D0%BF%D0%B5%D0%B9%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D1%83-%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D1%83->

- %D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%86%D0%B5%D1%81%D1%96-
%D1%87%D0%B0%D1%81%D1%82%D0%B8%D0%BD%D0%B0-3
13. Танчин І., Луцишин Г. Українські праві радикальні партії після Революції Гідності. URL: <chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2017/aug/5854/tanchinviziya22016.pdf>
 14. Холявка А. Популістська хвиля проти глобалізму. URL: <https://ussd.org.ua/2021/05/28/populistska-hvylya-proty-globalizmu/>
 15. Шишов Н.М. До питання про причини «правого» повороту в Угорщині під час виборів 2010 р. до Державних зборів. *Nauka.me*. 2019. №4. DOI:10.18254/S241328880007937-4
 16. Balfour R., Lehne St. Charting the Radical Right's Influence on EU Foreign Policy. 2024. URL: <https://carnegieeurope.eu/2024/04/18/charting-radical-right-s-influence-on-eu-foreign-policy-pub-92139>
 17. Beaudonnet L., Prohuber H. H. Being European, the nationalist way: Europe in the discourse of radical right parties. URL: <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/13540688231161209>
 18. Beck C. J. Radicals, Revolutionaries, and Terrorists. URL: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://colinjbeck.sites.pomona.edu/pdfs/Beck_RRT_Chapter1.pdf
 19. Bertani G. Europe's far-right split over the war in Ukraine. URL: <https://esthinktank.com/2022/11/04/europes-far-right-split-over-the-war-in-ukraine/>
 20. Betz H. G. Radical Right-Wing Populism in Western Europe. URL: <https://link.springer.com/book/10.1007/978-1-349-23547-6>
 21. Buček J., Plešivčák M. Self-Government, Development and Political Extremism at the Regional Level: A Case Study from Banská Bystrica Region in Slovakia. URL: <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=590331>
 22. Buzogány A. Civic engagement, political participation and the radical right in Central and Eastern Europe. <https://doi.org/10.1177/1354068819863630>

23. Capaul R., Ewert Ch. Moderation of Radical Right-wing Populist Parties in Western European Governments – A Comparative Analysis. URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/spsr.12491>
24. Carlotti B. A divorce of convenience: exploring radical right populist parties' position on Putin's Russia within the context of the Ukrainian war: A social media perspective. *Journal of Contemporary European Studies*. 2023. doi: 10.1080/14782804.2023.2171969
25. Charvát J. Radicalization of Czech society: a new phenomenon, or the result of long-term developments? 2023. URL: <https://cz.boell.org/en/2023/01/03/radikalizace-ceske-spolecnosti-novy-fenomen-nebo-vysledek-dlouhodobeho-vyvoje>
26. Cienski J. Poland goes from zero to hero in EU thanks to Ukraine effort. *Politico Europe*. 2022. URL: <https://www.politico.eu/article/poland-goes-from-zero-to-hero-in-eu-thanks-to-ukraine-effort/>
27. Cole A. Old right or new right? The ideological positioning of parties on the far right. *Eur. J. Polit. Res.* 2005. № 44(2) Pp. 203–230. URL: https://www.researchgate.net/publication/227924465_Old_Right_or_New_Right_The_Ideological_Positioning_of_Parties_of_the_Far_Right
28. Cole W. M., Schofer E. Destroying Democracy for the People: The Economic, Social, and Political Consequences of Populist Rule, 1990 to 2017. *Social Problems*. 2024. Volume 71. Issue 4. Pp. 1135–1163. <https://doi.org/10.1093/socpro/spac060>
29. Csehi R. A Pyrrhic Victory for the Populist Right in Hungary. EP Elections under the Shadow of Rising Populism (eds). Gilles Ivaldi and Emilia Zankina. European Center for Populism Studies. 2024. <https://doi.org/10.55271/rp0073>
30. Dettke D. Hungary's Jobbik Party, the challenge of European Ethno-Nationalism and the future of the European Project. Warsaw: Center for International Relations, 2014. URL: <http://csm.org.pl/en/2014/669-partia-jobbik-na-wegrzech-wyzwanie-europejskiego-etnonacjonalizmu-i-przyszlosc-projektu-europejskiego-2>

31. Diesen G. Russia as an international conservative power: the rise of the right-wing populists and their affinity towards Russia. *Journal of contemporary European Studies*. 2019. 28, no. 2 Pp.182-196. doi: 10.1080/14782804.2019.1705770
32. Duffin M. Poland's Evolving Violent Far-Right Landscape. 2022. Volume 15. Issue 9. URL: <https://ctc.westpoint.edu/polands-evolving-violent-far-right-landscape/>
33. Duverger M. *Les partis politiques*. Colin, 1951. 476 p.
34. Eatwell R. Charisma and the revival of the European extreme right. URL: <https://researchportal.bath.ac.uk/en/publications/charisma-and-the-revival-of-the-european-extreme-right>
35. Eatwell R., Goodwin M. *National Populism. The Revolt Against Liberal Democracy*. Pelican Books. London, October 2018. URL: https://www.academia.edu/38144204/National_Populism_the_Revolt_against_Liberal_Democracy_October_2018_
36. Fennema M. Populist parties of the right. URL: https://pure.uva.nl/ws/files/4019873/56847_Working_paper_ASSR_Populist_parties_of_the_west.pdf
37. Gattinara P. C., Pirro Andrea L. P. The far right as social movement. *European Societies*. 2019. № 21 (4). Pp. 447–462. <https://doi.org/10.1080/14616696.2018.1494301>
38. Giblin B. The Far-right in Europe: A Geopolitical Analysis. URL: https://www.cairn-int.info/article-E_HER_144_0003--the-far-right-in-europe-a-geopolitical-a.htm
39. Greve M., Fritsch M.l, Wyrwich M. Long-term decline of regions and the rise of populism: The case of Germany. *Journal of Regional Science*. Volume 63. Issue 2. Pp. 409-445. URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/jors.12627>
40. Gruber M., Isetti G., Ghirardello L., Walder M. A Cross-Country Critical Discourse Analysis of Right-Wing and Left-Wing Populist Parties in Europe.

- Special Issue: Populism in the Age of COVID. Volume 6. Issue 2. Pp.147-171.
URL: https://brill.com/view/journals/popu/6/2/article-p147_3.xml
41. Hall S. A identidade cultural na pós-modernidade. URL: https://www.academia.edu/23159309/HALL_Stuart_A_identidade_cultural_na_p%C3%B3s_modernidade
 42. Hooghe L. The Russian threat and the consolidation of the West: How populism and EU-skepticism shape party support for Ukraine. URL: https://hooghe.web.unc.edu/wp-content/uploads/sites/11492/2024/03/2024_hooghe-et-al_the-russian-threat-and-the-consolidation-of-the-west-how-populism-and-eu-skepticism-shape-party.pdf
 43. Joint Press Release. Meeting of the Prime Ministers of the Visegrad Group Countries. 8 December 2004. URL: <https://www.visegradgroup.eu/2004/meeting-of-prime>
 44. Jupskås A. R. What is right-wing radicalism? URL: <https://www.sv.uio.no/c-rex/english/groups/compendium/what-is-right-wing-radicalism.html>
 45. Kantola J., Miller Ch. Party Politics and Radical Right Populism in the European Parliament: Analysing Political Groups as Democratic Actors. JCMS. 2021 Volume 59. Number 4. Pp. 782–801. URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/pdf/10.1111/jcms.13181>
 46. Kevický D. Where is the populist radical right successful? Spatial analysis of populist radical right parties in Slovakia and Czechia. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/15387216.2022.2151485>
 47. Klandermans B, Mayer N. Extreme Right Activists in Europe: Through the Magnifying Glass. URL: <https://www.taylorfrancis.com/books/edit/10.4324/9780203004395/extreme-right-activists-europe-bert-klendermans-nonna-mayer>
 48. Kriesi H., Schulte-Cloos J. Support for radical parties in Western Europe: Structural conflicts and political dynamics. URL:

- https://cadmus.eui.eu/bitstream/handle/1814/67050/Support_for_radical_parties.pdf?sequence=2
49. La Palombara J., Weiner M. Political Parties and Political Development. Princeton, 1966. 496 p.
 50. Lamour Ch. Orbán Placed in Europe: Ukraine, Russia and the Radical-Right Populist Heartland. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/14650045.2023.2241825>
 51. Liger Q., Gutheil M. Right-wing extremism in the EU. URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2021/700953/IPOL_STU\(2021\)700953_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2021/700953/IPOL_STU(2021)700953_EN.pdf)
 52. Makara M. The far right – a stress test for civil society in Slovakia. 2024. URL: <https://eu.boell.org/en/2024/05/15/far-right-stress-test-civil-society-slovakia>
 53. Márki-Zay Péter: A Fidesz-migránsok mennek, Magyarország marad! Youtube. 16.07.2021. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=GGs4F5jE980>
 54. May A. C., Czymara C. S. Careless whisper: Political elite discourses activate national identities for far-right voting preferences. Nations and Nationalism. 2024. URL: https://www.researchgate.net/publication/374031757_Careless_whisper_Political_elite_discourses_activate_national_identities_for_far-right_voting_preferences
 55. Mijs Q. The Populist Radical Right and Russia: Framing a Relationship. URL: https://www.ugent.be/ps/politiekwetenschappen/gies/en/research/publications/honours_paper/academic-year-2022-2023/the-populist-radical-right-and-russia-framing-a-relationship
 56. Minkenberg M. The West European radical right as a collective actor: modeling the impact of cultural and structural variables on party formation and movement mobilization. Comp. Eur. Polit. 2003. №1(2). Pp.149–70. URL: <https://link.springer.com/article/10.1057/palgrave.cep.6110017>

57. Mols F., Jetten J. Understanding Support for Populist Radical Right Parties: Toward a Model That Captures Both Demand-and Supply-Side Factors. URL: <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fcomm.2020.557561/full>
58. Monbiot G. Neoliberalism – The ideology at the root of all our problems. The Guardian, 15 April 2016. URL: <https://www.theguardian.com/books/2016/apr/15/neoliberalism-ideology-problem-george-monbiot>.
59. Mudde C. The Far Right and the 2024 European Elections. URL: <https://www.intereconomics.eu/contents/year/2024/number/2/article/the-far-right-and-the-2024-european-elections.html>
60. Mudde C. The ideology of the extreme right. URL: https://www.ssoar.info/ssoar/bitstream/handle/document/27085/ssoar-2002-muddethe_ideology_of_the_extreme.pdf?sequence=1
61. Mudde C. The populist zeitgeist. Gov. Oppos. 2004. №39(4). Pp.541–563. URL: <https://www.cambridge.org/core/journals/government-and-opposition/article/populist-zeitgeist/2CD34F8B25C4FFF4F322316833DB94B7>
62. Muis J., Immerzeel T. Causes and consequences of the rise of populist radical right parties and movements in Europe. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC5600260/>
63. Norris P. Radical Right: Parties and Electoral Competition. URL: https://www.academia.edu/2749873/Radical_right_Voters_and_parties_in_the_electoral_market
64. Noury A., Roland G. Identity Politics and Populism in Europe. URL: <https://www.annualreviews.org/deliver/fulltext/polisci/23/1/annurev-polisci-050718-033542.pdf?itemId=/content/journals/10.1146/annurev-polisci-050718-033542&mimeType=application/pdf>
65. Pytlas B. Radical Right Parties in Central and Eastern Europe: Mainstream Party Competition and Electoral Fortune. Routledge. 2016. 241 p. URL: <https://www.routledge.com/Radical-Right-Parties-in-Central-and-Eastern->

- Europe-Mainstream-Party-Competition-and-Electoral-Fortune/Pytlas/p/book/9780815348320?srsId=AfmBOorEcRUArLHV26GMcS4yYKxrivOvj9tMWQ9LHcG5s41fmE7j_H90
66. Quent M. Losers in the crisis? Europe's radical right wing in the COVID-19 pandemic. URL: <https://revistaidees.cat/en/losers-in-the-crisis-europes-radical-right-wing-in-the-covid-19-pandemic/>
 67. Radical right-wing political parties and groups. Civic Nation. URL: https://civic-nation.org/poland/society/radical_right-wing_political_parties_and_groups/
 68. Rinaldi Ch., Bekker M. P.M. A Scoping Review of Populist Radical Right Parties' Influence on Welfare Policy and its Implications for Population Health in Europe. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC7947904/>
 69. Roberts H., Leali G. Giorgia Meloni's Putin play. Politico Europe. 2022. URL: <https://www.politico.eu/article/giorgia-meloni-valdimir-putin-italy/>
 70. Rooduijn M., Burgoon B., Elsas E. J van, Werfhorst H. G van de. Radical distinction: Support for radical left and radical right parties in Europe. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC5697563/>
 71. Russell B. Brexit, self-harm, and a method for taking control. URL: <http://www.weareplanc.org/blog/brexit-self-harm-and-a-method-for-taking-control/>
 72. Rydgren J. Mesolevel reasons for racism and xenophobia: some converging and diverging effects of radical right populism in France and Sweden. *Eur. J. Soc. Theory*. 2003. №6(1). Pp. 45–68. URL: https://www.researchgate.net/publication/281570656_Meso-Level_Reasons_for_Racism_and_Xenophobia_Some_Converging_and_Diverging_Effects_of_Radical_Right_Populism_in_France_and_Sweden
 73. Rydgren J. The Sociology of the Radical Right. URL: https://www.researchgate.net/profile/Jens-Rydgren/publication/228160049_The_Sociology_of_the_Radical_Right/links/66167fe6f7d3fc28743fa489/The-Sociology-of-the-Radical-Right.pdf

74. Rydgren J., Tyrberg M. Contextual explanations of radical right-wing party support in Sweden: a multilevel analysis. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/14616696.2020.1793213>
75. Sandford A. French election: What exactly is Marine Le Pen's stance on Russia and Vladimir Putin? Euronews. 2022. URL: [https://www.euronews.com/my-europe/2022/04/18/french-election-what-exactly-is-marine-le-pen-s-stance-on-russia-and-vladimir-putin#:~:text=Series%20Uncovering%20Europe-,French%20election%3A%20What%20exactly%20is%20Marine%20Le%20Pe n's,on%20Russia%20and%20Vladimir%20Putin%3F&text=The%20far%20Drig ht%20challenger%20for,consistently%20defended%20Moscow's%20foreign% 20policy](https://www.euronews.com/my-europe/2022/04/18/french-election-what-exactly-is-marine-le-pen-s-stance-on-russia-and-vladimir-putin#:~:text=Series%20Uncovering%20Europe-,French%20election%3A%20What%20exactly%20is%20Marine%20Le%20Pen's,on%20Russia%20and%20Vladimir%20Putin%3F&text=The%20far%20Right%20challenger%20for,consistently%20defended%20Moscow's%20foreign%20policy)
76. Sandrin P. The Rise of Right-Wing Populism in Europe: A Psychoanalytical Contribution. URL: https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-030-54895-7_14
77. Sartori G. Parties and Party Systems. A Framework for Analysis. Cambridge: Cambridge University Press, 1976. 383 p.
78. Tasci D. The Rise of Right-Wing Populism in Europe. What are the primary reasons for the rise of right-wing populism in Europe? URL: https://www.researchgate.net/publication/338490815_The_Rise_of_Right-Wing_Populism_in_Europe_What_are_the_primary_reasons_for_the_rise_of_right-wing_populism_in_Europe
79. The European Elections Monitor (Парламентські вибори в Швеції 11 вересня 2022 p.). URL: <https://www.robert-schuman.eu/en/the-european-elections-monitor/2021/>
80. Visser M., Lubbers Ma., Kraaykamp G., Jaspers E. Support for radical left ideologies in Europe. European Journal of Political Research. Volume 53. Issue 3. Pp. 541-558. URL: <https://ejpr.onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/1475-6765.12048>

81. Wondreys J. Unpacking second-order elections theory: The effects of ideological extremity on voting in European elections. *Electoral Studies*. 2023. №81. URL: https://www.researchgate.net/publication/374359156_Unpacking_second-order_elections_theory_The_effects_of_ideological_extremity_on_voting_in_European_elections
82. Wondreys J., Mudde C. Victims of the Pandemic? European Far-Right Parties and COVID-19. URL: <https://www.cambridge.org/core/services/aop-cambridge-core/content/view/638E1BEA8CF82CA068DBC46149BE9F42/S0090599220000938a.pdf/victims-of-the-pandemic-european-far-right-parties-and-covid-19.pdf>
83. Zaslove A. Closing the door? The ideology and impact of radical right populism on immigration policy in Austria and Italy. *J. Polit. Ideol.* 2004. №9 (1). Pp.99–118. URL: https://www.researchgate.net/publication/248966646_Closing_the_Door_The_Ideology_and_Impact_of_Radical_Right_Populism_on_Immigration_Policy_in_Austria_and_Italy
84. Zaslove A. The dark side of European politics: unmasking the radical right. *Eur. Integr.* 2004. №26(1). Pp. 61–81. URL: https://www.researchgate.net/publication/247499180_The_Dark_Side_of_European_Politics_Unmasking_the_Radical_Right
85. Zmušková B. Slovak far-right with neo-Nazi origins eyes government. *EURACTIV.sk*. 2023. URL: <https://www.euractiv.com/news/slovak-far-right-with-neo-nazi-origins-eyes-government/>